

Nejat Gögünç - Erol Özbilgen

ESKİ MALATYA'da SİLÂHDAR MUSTAFA PAŞA HANI

ve

HAN'ın RESTİTÜSYONU HAKKINDA

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sayı 1 den ayrı basım

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İstanbul - 1970

523 No 5 ab 150

5 No 5 ab 148

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO.

06150

SINIFLAMA NO.

06148

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

Çok kıymetli kardeşim Metin Sözün'e

Sevgilerle ... 16. 12. 1970

M. Bön

ESKİ MALATYA'DA

SİLÂHDAR MUSTAFA PAŞA HANI

Nejat GÖYÜNC

XVI. yüzyılda, Kanûnî Süleyman devrinde, bir kısmı şehrin etrafını çevreleyen surların dışına taşmış 32 mahalleden mürekkep¹, bir çok câmi, mescid, medrese ve zâviye ile bezenmiş mamûr bir belde olan Malatya'nın XVII. yüzyılda da hayli imar gördüğü², lâkin XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde üst üste büyük talih-sizliklere uğradığı malûmdur. 1835'de Malatya'yı ziyaret eden J. Brant³ burada, bir yandan salgın bir hastalık, diğer yandan civar göçebelerin yağmaları neticesinde surları yıkılmış, harap bir şehir bulmuştur. İki sene sonra, 1837'de buraya gelen B. Poujoulat⁴ da harap surlardan, kısmen yarıya kadar dolmuş, kısmen bahçe haline getirilmiş sur kenarındaki hendeklerden, içeride yer yer bina enkazlarından ve bu harap şehirde oturan yüz kadar Türk âilesinden bahsetmektedir. Şehrin bir kısmı bu tarihlerde iki saat güneydeki geniş bahçelere taşınmış vaziyettedir. Bununla beraber, Malatya esas darbeyi 1838-39 senelerinde yemiştir. O tarihlerde bu

¹ Bk. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ankara, Kuyud-u Kadîme kısmı, (kısası: TKUMA, KK), Tapu Defteri (kısası: TD) 142, 6b-15b.

² XVII. yüzyıl başlarında 1613'de Sivas'tan hareketle altı günlük bir yolculuktan sonra (eski) Malatya'ya gelen bir ermeni seyyahı (H. D. Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un seyahatnâmesi, 1608 - 1619*, İstanbul 1964, 89) bu şehir halkı hakkında malûmat verdiği gibi, Evliyâ Çelebi (*Seyahatnâme*, İstanbul 1314, VI, 8-15) de aynı yüz yıl ortalarına doğru, isimlerinin bazıları bir önceki yüzyıldakine nazaran daha değişik olmakla beraber, (eski) Malatya'da yine 32 mahalle bulunduğunu yazmakta, şehri övmekte, mimarî eserleri hakkında geniş bilgi vermektedir. Ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, 600.

³ *Journey through a part of Armenia*, *Journal of the Geographic Society of London*, VI. 1836, 211.

⁴ *Voyage dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palastine et en Egypte*, Paris 1840, I, 326-327.

bölge kumandanı olan Hafız Mehmet Paşa⁵ 1838 yazında Harput yakınlarındaki Mezraa (bugün: Elâzığ)'da bulunan karargâhını, halkın yazlarını sekiz-on kilometre kadar güneydeki Asbuzu bahçelerinde geçirmesinden de faydalanarak buraya nakl etmiş, fakat ordu 1838-39 kışını da Malatya'da geçirmeğe karar verince, Asbuzu bağlarındaki halk kışlık evlerine dönememişler, 1839 baharında da askerler şehri daha harap bir şekilde terk etmişlerdir. Bunun da sebebi kısmen askerlerin yaptığı tahribat, kısmen de şiddetli yağmurlar olmuştur⁶. Böylece tarihî şehir "eski" sıfatını - Eski Malatya - kazanmış, Asbuzu'da yeni bir Malatya doğmuştur.

Bir müddet sonra Eski'den Yeni'ye vukû bulan bu göçe paralel olarak bâzı mimârî eserlerin evkafının, yeni şehirde aynı ad altında yaptırılanlara bağlandığı, bunun da zaten cemaatsiz kalan cami ve medreselerin tamir masraflarından da yoksun olarak büsbütün yıkılmasına yol açtığı görülmektedir. Meselâ, eski şehrin en muhteşem mimârî anıtlarından birisi olan, Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus b. Gıyâseddin Keyhusrev (1238-1278) zamanında tamir edilen Câmî-i kebîr (Ulu-câmî)⁷'in güneyin-

⁵ Bu zat hakkında Moltke'nin intibaları ve onun 1839'da Nizip muharebesindeki tutumu ve âkibeti hakkında bilgi edinmek için bk. Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki durum ve olaylar üzerine mektuplar*, terc. Hayrullah Örs, Ankara 1960, 167 vd. Yine Nizip muharebesi ve Hafız Paşa hakkında XIX. yüzyılın halk şâirlerinden Âşık Ali'nin tarihî destanı için bk. Fuad Köprülü, *Türk sazşâirleri*, İstanbul 1940, II, 513-14. Ayrıca bk. B. Poujoulat, *aynı eser*, 334-335.

⁶ Moltke, *aynı eser*, 259.

⁷ Bu eser için bk. Albert Gabriel, *Voyages archéologiques dans la Turquie Orientale*, Paris 1940, I, 268-75; Suut Kemal Yetkin, *İslâm mimârisi*, Ankara 1959, 159-61; Gerd Schneider, *Rekonstruktionen Seldschukischer Moscheen*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı, hazırlayanlar: O. Aslanapa, Ş. Yetkin, T. Reyhanlı, İstanbul 1968, 137. Câminin kitâbesi için bk. Jean Sauvaget, *Inscriptions arabes* (A. Gabriel, *aynı eser*, 352-54'de); Zeki Oral, *Malatya kitâbeleri ve tarihi*, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 15-20 Kasım 1943, Kongreye sunulan tebliğler, Ankara 1948, 436-37, Kitâbe 4-5; Celâl Yalvaç, *Eski Malatya Ulu camii*, Türk Yurdu, İstanbul, V, 1966, sayı 323, s. 22-29; İsmet Malgir, *Eski Malatyada'ki Türk eserleri*. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi mezuniyet tezi, 1969, 6b-33b.

Bu câmi hakkında Başbakanlık Arşivi, (kısası: BA) TD 156, 3'de bulunan "Câmî-i kebîr der bâtin-ı Malatya ki, merhum ve mağfûrunilegh Kegkâvus bin Keyhusrev mebnâsıdır" kaydını Zeki Oral'ın Harput'taki Ulu-câmî'ye benzediği için, bunun da bir Danişmendli eseri olacağı hakkındaki faraziyesini çürütür mahiyettedir. TD 156 Kanunî Süleyman devri başlarında, 1530 (937)'da yazılmıştır.

deki Şahabiyye-i kübrâ medresesi⁸'nin mütevellisi Osman Halife Asbuzu'da Söğütlü câmiî⁹ bitişiğinde bir arsa satın alarak buraya "*Şahabiyye-i kebîr*" adlı bir medrese yaptırmış, 1850'de Eski Malatya'daki medresenin evkafını buraya bağlatmıştır¹⁰. Yine aynı zâtın bir sene sonra, yine eski şehirde Hankâh-ı Nuriye adı ile tanınmış medresenin yerine, yeni şehirde yine Söğütlü câmiî yanında satın aldığı arsaya yeni bir medrese yaptırarak buna da aynı adı, "*Hankâh-ı Nuriye*" ismini verdiği, eskisinin evkafını yenisine bağlattığı anlaşılmaktadır¹¹. Bu ve benzeri olayların neticesi olsa gerek, yüzyılımızın başlangıcında bu havalide bir inceleme gezisi yapan Sivas'taki fransız konsolos yardımcısı F. Grenard¹² bu eski

Bu münasebetle, Malatya'daki incelemelerimiz sırasında (Ağustos ve Kasım 1969) evinde misafir eden kıymetli meslekdaşım Nedim Şahhüseyinoğlu'na, muhitin tanıtılmasında ellerinden geleni esirgemeyen, evlerinde ağırlayan, sonradan bir kaç resim temin eden kıymetli öğrenci - arkadaşlarım Ömer Yağlıoğlu'na, Şahhüseyin Şahin'e, Sadettin Doğandemir'e şükranlarımı belirtirim.

8 (Eski) Malatya'daki Câmî-i kebîr (Ulu-câmî)'in yanında sadece bu medresenin varlığı bilinir. Halbuki câmiin batı tarafında da "*Şahabiyye-i suğrâ*" ismi verilen ikinci bir medresenin bulunduğu BA, TD 156,25'den öğrenilmektedir: "*medrese-i Şahabiyye-i suğrâ, câmi-i kebîrin cânibi garbisindedir*". Her ikisi de (eski) Malatya'da başka evkaflarına rastlanan Şahabeddin'e aittir. Defterlerde bu zâtın lâkâbı olarak «Hızır, mîr-i ümera» kaydı görülmektedir. Mahallinde yapılan soruşturmada, câmiin batı tarafında, şimdi bahçe olan doldurulmuş kısımda eskiden yüz numaralar bulunduğu şeklinde cevap alınmıştır. Kendisinin Ulu-câmîin kitabelerinde rastlanan Şahabeddin İlyas ile aynı zat olması muhtemeldir.

9 Bu câmi bugünkü Malatya'da Çarşı içindedir. (bk. Hüseyin Çolak, *Malatya*, Malatya 1967, 58 - 59).

10 "*Malatya şehri ahali mukaddemâ vatanlarını terk ederek iki saat mesâfede kâin gaygaları olan Asbuzu nâm mahalle nakl ve iskân eyledikleri cihetle, şehri mezkûrda kâin Şahabiyye-i Kübrâ medresesi talebe-i ulûmdan hâli kalarak evlâd-ı vâkıfıdan mütevellisi Osman Halife mahall-i mezkûrda Söğütlü câmi-i şerifi ittisâlinde mübâyaa eyledikleri arsa üzerine nakl ve müceddeden inşa ve ismi dahi Şahabiyye-i kebîr tesmiye olunduğundan medrese-i atik-i merkûmun vakfı olan kurâ-i mâlikâne hâsûlâtının medrese-i merkûma levâzımâtına tayin ve tahsisi husûsuna irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne müteallik ve şeref-sudûr buyurulmuş olmağla mucibince bâ-fermân-ı âlî kaydı mahalli tashiîh olundu. El-fakîr el-hâc Ahmed Bahâî et-tevkîî hâlâ*", TKUMA, KK, TD 545, 10b'deki bu derkenar 26 Safer 1267 (31 Aralık 1850) tarihli olup defterin kendisi 967 (1560) senesine âittir.

11 TKUMA, KK, TD 545, 12a. Bu medrese 1530 tarihinde (eski) Malatya'da mevcudiyeti bilinen "*aslında hankâh, sonra medrese*" olan ve Şahabiyye-i Kübrâ ve Suğrâ medreselerini yaptıran zâtın hayratıdır (bk. Başbakanlık Arşivi, TD 156,24).

12 *Sur les monuments du moyen âge de Malatia, Divriği, Siwas, Daren-*

tarihî şehri “*hemen tamamen terk edilmiş*” bir halde bulmuştur.

Eski Malatya bugün bir nahiye merkezidir, Malatya ile bağlantısı ikisi arasında sık-sık işleyen minibüsler ve belediye otobüsleri ile sağlanır. Ayrıca, Sivas - Diyarbakır demiryolu da her ikisinden geçer.

Eski Malatya'daki tarihî eserler 1930'larda meşhûr fransız arkeolog ve sanat tarihçisi Albert Gabriel¹² tarafından ciddi bir incelemeye tâbi tutulmuş, bu arada kendisi yerli veya yabancı seyahatnâmelerden, F. Grenard'ın topladığı kitabelerden faydalanmıştır. Daha sonra merhum Zeki Oral tarafından da bir kısım kitabeleri ile birlikte Malatya tarihi ve eserleri hakkında bir tebliğ yapılmış, bir makale yayınlanmıştır¹³. Ayrıca günümüzde Malatya'daki tarihî anıtlar zaman zaman tetkik konusu edilmektedir. Bu hususta Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünde yapılan bir tez ile Malatya'ya ait rehberler de -bilgilerinin bir kısmı daha önceki neşriyattan aktarma olmasına rağmen- faydalı eserler olarak telâkki edilebilirler¹⁴. Lâkin araştırmaların hepsi ya mevcut yayınlara veya eski devirlerden hayli hırpalanmış, harap bir vaziyette kalan eserlerden edinilen bilgilere münhasır kaldığından varılan sonuçlar ya noksan olmakta, yahut bir kısım faraziyelere dayandırılmaktadır. Halbuki, bilhassa Anadolu'daki Türk mimârî eserleri hakkında arşivlerimizde pek zengin belgeler vardır. Bugün mevcut kalıntılar ancak eski devirlerde yapılanların bazılarından ayakta durabilenlerdir. Tabii bu kanımızı Türklerin hâkim bulundukları diğer ülkelerdeki mimârî eserler için de düşünmek gerekir. Aşağıda arşivlerimizdeki malzemenin Türk Sanatı ve Mimarîsi Tarihi bakımından ne derecede önemli olduğu hususunda bir örnek olmak üzere, Eski Malatya'daki Silâhdar Mustafa Paşa Hanı'na dâir bir inceleme sunulmaktadır.

I.

Han'ın yeri, hakkında bilinenler, mevcut kısımları.

Silâhdar Mustafa Paşa Hanı Eski Malatya'nın Alaca-kapı ma-

deh, *Amasia et Tokat, Journal Asiatique*, XVII, 1901, 549.

¹³ Z. Oral, *aynı eser*, 434-440.

¹⁴ İsmet Malgir, *aynı eser*; E. Yalçınkaya, *Muhtasar Malatya Tarih ve Coğrafyası*, İstanbul 1940; Hüseyin Çolak, *aynı eser*. Bu sonuncuda Malatya hakkında yayınlanmış veya gayı-ı matbu eserlerin iyi bir bibliyografyası vardır.

hallesinde, bugün Alaca-kapı câmii denilen Şah Ali Bey mescidi¹⁵-nin batısındadır. Kâtip Çelebi¹⁶ Malatya'dan bahs ederken sadece, IV. Murad'ın Silâhdarı Mustafa Paşa'nın burada bir han yaptırmış olduğunu, burasının İstanbul'dan Doğu'ya giden yol üzerinde büyük bir geçit yeri olduğunu belirtmektedir. Evliyâ Çelebi¹⁷ ise bu hususta pek kıymetli olan aşağıdaki malûmatı vermektedir :

"[Malatya'nın] Kârbânsarayları¹⁸. En mükellefi Sultan Murad Han makbûlû Silâhdar Mustafa Paşa Hanı olup yüz yetmiş hücreli ve timur kapulu, kubbelerle ârâste olmuş bir hân-ı bi-menendir. Kapusu üzerinde Tarih'in âhar mısraı 'Oldu bu hân-ı cedîd ârâmgâh-ı bi-bedel' dir".

A. Gabriel¹⁹ 1932 senesi Ekim - Kasım aylarında Doğu ve Güney-doğu Anadolu'ya yaptığı inceleme ve araştırma gezisi sırasında bu hanın o tarihlerdeki bakiyyesini tetkik ederek plânını yapmış ve özellikleri hakkında malûmat vermiştir: "*Kervansaray 68X76 m. boyutlarında bir dik dörtgen şeklindedir. Etrafı revak-(portik)larla çevrili geniş bir avluya bakan, üzeri içten kubbelerle örtülmüş (voutée d'arête) büyük bir salonu ihtiva eder. Salonun büyük bir kısmı sağlam olarak kalmışsa da, avluyu çevreleyen inşaat muhtelif yerlerinden harap olmuştur.*

Hanun, nihayetinde sağlı-sollu birer muhafız hücresi bulunan üstü tonoz bir giriş kısmı vardır. Avlunun iç kısmında üzeri mütemadî tonoz revaklar, dış kısmında dükkânlar bulunur. (Plâna göre, hanın ön cephesinde, ana kapının her iki yanında sekizer, yan cephelelerde ise on birer dükkân bulunmakta idi). Hanın gerideki sa-

¹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara, 12/1006. H. Çolak (*aynı eser*, 54)'ın bu hususta verdiği malûmat doğrudur.

¹⁶ *Aynı eser*, 600.

¹⁷ *Aynı eser*, IV, 11.

¹⁸ Evliyâ Çelebi'deki kârbânsaraylar deyimi doğrudur. 1560'da Malatya'da padişah haslarından olup yıllık 720 akça geliri bu şehirdeki çeşmelerin tamirine vakfedilmiş olan bir han mevcuttur. Ayrıca bir de yıllık geliri 13.000 akça olan Bezzâzistan vardır (TKUMA, KK 142, 16 a). J. Brant (*aynı eser*, göst yer) 'da 1835-de burada İran mimârîsi üslûbunda iki kervansaray gördüğünü yazmaktadır. H. Çolak (*aynı eser*, 55) ise Eski Malatya'da Alâeddin Keykûbat devrinden kalma bir selçuklu kervansarayından bahs etmekte, Çingene Hanı denilen bu tarihi eserin ihmal yüzünden civar bahçe sahipleri tarafından yıktırılarak temellerinin üzerine binâ yaptırıldığını belirtmektedir.

¹⁹ *Aynı eser*, 275.

lon kısmının avluya bakan ön cephesinde üstü mütemadi tonoz odalar vardır (Plâna göre, kapının her iki yanında altışar adet). Bunların her birisi revaklı kısma açılan birer kapı ve pencereyi, içerisinde bir ocağı ihtiva etmektedir. Yolcuların bir kısmı burada konaklarlar. Salonun iç duvarları boyunca bir çok ocak ve duvar içrisine yerleştirilmiş küçük gömme dolaplar (niş) vardır. Binanın kalıntılarından anlaşıldığına göre, yük hayvanları büyük salonda toplanırlardı. Salon duvarlarının iç tarafı boyunca hafifçe yükselmiş bloklarda ise bakıcılar ve daha ehemmiyetsiz yolcular gecelerler, ocak ateşi ile ısınırlardı ²⁰."

Han ile ilgili kayıtlardan önemli olan diğer ikisi de M. Zeki Oral'a ve Hüseyin Çolak'a aittir. Merhum Z. Oral ²¹ hanın salon kısmının kapısı üzerindeki kitâbeyi -bazı eksik ve yanlışlarla- neşretmiştir. Bilindiği üzere, A. Gabriel hakikaten üzeri simsiyah olan bu kitâbeyi okuyamadığını, sadece "*Sultan Murad*" ibaresini seçebildiği belirtmiştir ²². Hüseyin Çolak ise, hanın A. Gabriel'de zikr edilen, daha sonra İslâm Ansiklopedisi'ndeki Malatya madde-sinde tekrarlanan boyutlarını verdikten sonra, hanın iki kitâbesi olduğunu belirterek bunlardan birinci kısma ait olanının; yani avluya açılan ana kapının üzerindeki şeyhülislâm Yahyâ Efendi tarafından yazılan manzum kitâbenin Alaca-kapı câmiinde saklanmakta olduğunu, yukarıda bahs edilen salonun kapısındaki kitâbenin ise Cevrî mahlâsını kullanan Divân-ı Humâyûn kâtiplerinden İbrahim Çelebi'ye ait olduğunu kaydetmiştir ²³. H. Çolak hanın 1966'da tamirine başlandığını da belirtmiştir. Yazarın hanın iki kitâbesi olduğu hakkındaki ifadesi doğru olmakla beraber, gerçekte verdiği bilgi terstir. Alaca-kapı câmiinde saklanan Cevrî'nin, mevcut salonun kapısı üzerinde bulunanı da şeyhülislâm Yahya Efendi'nindir.

İsmet Malgir ²⁴'in incelemeleri ise daha ziyade mimârî yönde

²⁰ A. Gabriel'deki metin meâlen tercüme edilmiş olup bazı mimârî tekniği ve süsleme ile ilgili kısımlarının naklinden sarf-ı nazar edilmiştir.

²¹ Aynı eser, kitâbe 11.

²² A. Gabriel, aynı eser, aynı yer.

²³ Hüseyin Çolak, aynı eser, 51 - 52.

²⁴ Aynı eser, 56 - 59. Beni bu tezden haberdar eden, faydalanmamı sağlayan, hana ait plân ve bir kısım fotoğraflar temin eden sayın Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya çok müteşekkirim.

olmuştur. Bugün hanın tamir edilmekte olan iç-han kısmı ile esas avluya giriş kapısının bazı kısımları ile yanında bir kaç dükkân kalmış, yıkılan kısımların taşları - yaşlıların söylediklerine göre - Malatya'ya demiryolu geldiği zaman²⁵, köprü ve saire inşaatında kullanılmıştır.

II.

Bânisi Silâhdar Mustafa Paşa.

a. H a y a t ı : 1609 tarihlerinde Saraybosna'da dünyaya gelmiştir²⁶. Babası El-hac Sinan Ağa²⁷'nin Venedik'te ticâretle meşgûl olması²⁸ neticesi kendisine Bazirgân-zâde²⁹ lâkabı verilmiştir. Saraybosna'da bugün mevcut olan Şeyh Hacı Sinan tekkesi Mustafa Paşa'nın babasına aittir³⁰. Küçük yaşta saraya intisap etmiş, silâhdarlık hizmetine kadar yükselmiştir³¹. Bu hizmetinden doğan "silâhdar" lâkabı onun daha önceki Bazirgân-zâde lâkabını bastırmıştır. IV. Murad 1635 senesi baharında Revan seferine giderken çok sevdiği musâhibi ve silâhdarı Mustafa Ağa'yı Sivas sahrasına gelindiğinde ikinci vezirliğe yükselterek "*harem-i humâyûndan taşra*" çıkarttı (6 Zilhicce 1044/23 Mayıs 1635). Bu münâsebetle erkân-ı devlet otağına gelip yeni vezîr-i sâni'yi tebrik ettiler³².

²⁵ 1931'de Malatya - Fevzi-Paşa, 1937'de Malatya - Sivas demiryolları işletmeye açılmıştır (bk. Besim Barkot, *Malatya, İslâm Ansiklopedisi*, VII, 231).

²⁶ J. v. Hammer (*Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, türkçe terc., İstanbul 1335, IX, 310, 295. sahifenin 14 numaralı ilâvesi) Venedik kaynaklarına dayanarak Silâhdar Mustafa Paşa'nın kısa, fakat yerli kaynaklarda rastlanmayan bazı bilgileri ihtiva eden bir hal tercümesini vermiştir. Venedik kaynağında Silâhdar Mustafa Paşa'nın "*henüz yirmi altı yaşını ikmal etmemiş olduğu halde*" vezaret rütbesine yükseltildiği yazıldığına göre, Paşa 1609 tarihlerinde doğmuş olmaktadır.

²⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (kısası: TSMA), E. 524/4. Mehmet Süreyya Bey (*Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, IV, 390) de bu hususta doğru malûmat vermektedir.

²⁸ J. v. Hammer, *aynı eser*, aynı yer.

²⁹ Naimâ, *Tarih*, İstanbul 1281, III, 241. Mehmet Süreyyâ (*aynı eser*, aynı yer) da "*Tüccar-zâde*".

³⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Yugoslavya'da Türk âbideleri ve vakıfları, Vakıflar Dergisi*, III, 1956, 205. 98 numaralı resim de kesme taştan yapılmış, çatısı kiremitle örtülü Şeyh Hacı Sinan tekkesine aittir.

³¹ J. v. Hammer, *aynı eser*, aynı yer.

³² Kâtip Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1237, II, 165; Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr*, Bulak 1248, 584; Peçevî, *Tarih*, İstanbul 1283, II, 431; Evliyâ Çelebi, *aynı eser*, II, 282; Naimâ, *aynı eser*, aynı yer; Solak-zâde, *Tarih*,

Hammer³³'in de belirttiği gibi, bu gelenek dışı bir tayindi. 1635 senesi Haziranı ortalarına doğru (evâhir-i Zilhicce 1044) Silâhdar Mustafa Paşa'nın, Erzurum muhafazasında olup Revan seferi tedârikine memur olan Halil Paşa'nın katli üzerine Erzurum muhafızlığına tayin olunan Küçük Ahmed Paşa'nın yerine Şam Beylerbeyiliğine getirildiği görülmektedir³⁴. Lâkin Silâhdar Mustafa Paşa bu vazifeyi bilfiil deruhte etmemiş, oraya mütesellimi Çiftelerli Osman Ağa'yı göndermiştir³⁵. Mustafa Paşa IV. Murad'ın maiyyetinde Revan'ın fethinde bulunmuş, 8 Ağustos 1635 (23 Safer 1045) de kale teslim alındıktan üç gün sonra, 11 Ağustos'ta fetih dolayısı ile Padişahın eli öpülerek kendisi tebrik edildikte, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye bir adet "*semmûr sûf*", vezir-i âzam Arnavut Mehmed Paşa³⁶'ya "*semmûr kaplı serâser üst*" ihsan olunduğunda, "*Şam Paşası, vezîr-i sâni Mustafa Paşa hazretlerine serâser üst*" hediye edilmiştir³⁷.

Silâhdar Mustafa Paşa Revan'ın muhasarası esnâsında Kapudân-ı deryâ Hüseyin Paşa ile birlikte aynı safta Havale tepesinden şehrin dövülmesinde mühim rol oynamış³⁸, onun bu gayretleri kendisini zaten çok seven padişahın dönüştü Van sahrasında 4 Eylül 1635 (20 Rebiülevvel 1045)'de, "*Revan kalesinde ve Tebriz ve bilâd-ı sâirenin tahrîb ve tedmirinde küllî hidmette*" bulunduğu

İstanbul 1298, 755; Topçular kâtibi Abdülkadir (*Tevârih-i Âl-i Osmân*, Viyana Millî Kütüphânesi, no. 1053, 474 a) ancak Erzurum'da "*Silâhdar Ağa Mehmed Paşa'ya vezâret ihsân olunup Erzurum'da zâbit kaldılar*" demektedir ki, diğer kaynaklarda verilen bilgilere uymamaktadır. Ayrıca silâhdarlıktan vezârete yükselen de Mustafa Paşa'dır.

³³ *Aynı eser*, IX, 204.

³⁴ Karaçelebi-zâde, *aynı eser*, 585; Kâtip Çelebi, *aynı eser*, II, 167; Naimâ, *aynı eser*, III, 252-53; Evliyâ Çelebi, *aynı eser*, II, 283; Solak-zâde (*aynı eser*, 755) Mustafa Paşa'nın vezir-i sânilige yükselişi ile Şam Beylerbeyiliği'ne tayinini birlikte olmuş gibi göstermekte ise de diğer kaynakların ışığında isabetli görünmemektedir. Topçular kâtibi Abdülkadir (*aynı eser*, 472 b - 473 a) ise, Halil Paşa'nın katlinden sonra "... *mîr-i mîrân-i Erzurum Anadolu Beylerbeyisi Gürcü Mehmed Paşa olur* . . ." diye yazmaktadır. Onun bu haberi de diğer kaynaklarınkiler ile çelişme halindedir,

³⁵ Karaçelebi-zâde, *aynı eser*, 589; Naimâ, *aynı eser*, III, 270.

³⁶ Bunun için bk. Osman-zâde Tâib, *Hadîkatü'l-vüzerâ*, İstanbul 1271, 77-79.

³⁷ TSMA, D. 2010 / 1. Revan seferi ve kronolojisi için bk. Sübeyl Ünver, *Dördüncü Sultan Murad'ın Revan seferi kronolojisi*, *Belleten*, XVI, 1952, 548-576.

³⁸ Solak-zâde, *aynı eser*, 757.

için, “*Kıbrıs defterine tabi olan harâcî reâyânın cizyeleri kendüye has tayin olunmak bâbında*” fermânına yol açmıştır³⁹. Kâtip Çelebi⁴⁰ ve Karaçelebi-zâde⁴¹ bu münasebetle Silâhdar Mustafa Paşa'ya arpalık sureti ile Aydın, Saruhan ve Niğbolu sancaklarının da verildiğini kaydederler. Şam Beylerbeyliği de tekrar Küçük Ahmed Paşa'ya verilmiştir ki, Naimâ bu haberi verirken şu tamamlayıcı bilgiyi de zikr etmektedir. Padişah Küçük Ahmed Paşa'ya haber göndererek Mustafa Paşa'nın Şam Beylerbeyliği'nden feragati için 20.000 altın verilmesini teklif etmiş, Ahmed Paşa da bunu canına minnet bilip Silâhdar Mustafa Paşa'ya 20.000 altın sikke-i hasene göndermiş, Şam'a tayinini yaptırmıştır⁴². Ordunun İstanbul'a avdetini müteakip IV. Murad At-meydanı'ndaki o zamanlar Recep Paşa sarayı olan eski İbrahim Paşa sarayını Silâhdar Mustafa Paşa'ya konak tayin etmiş, Bayram Paşa'da bu sarayı tefriş etmiştir⁴³.

IV. Murad'ın Bağdat seferine de padişahın maiyyetinde iştirak eden Silâhdar Mustafa Paşa'ya Diyarbekir'de bulunduğu sırada, 5 Ağustos 1638 (25 Rebiülâhîr 1048)'de tekrar Şam Beylerbeyliği verilmiştir⁴⁴. Bağdad muhasarası esnasında Silâhdar Mustafa Paşa'nın büyük faaliyetleri görülmüş, Topçular kâtibi Abdülka dir⁴⁵'in ifadesi ile, “*nehr-i Şat'ın karşusunda Kuşlar kal'ası nâm virân kal'anın önünde Silâhdar vezir Mustafa Paşa hazretleri kendü tevâbi ve Şam eyâleti ile beş kıt'a balıyemez ve yirmi beş adet şâhî darbuzanlar ile metrislere*” girmiş, “*rûz ü şeb kal'a-i Bağdad*” döğülmüştür.

³⁹ BA, Maliyeden müdevver defterler (kısası: MAD) 3458, 21.

⁴⁰ Aynı eser, II, 183.

⁴¹ Aynı eser, 592; Solak-zâde (aynı eser, 762) de aynı haberi vermektedir. Lâkin bu olayın tarihi yukarıdaki iki eserde ayrı ayrı tarihlerde vuku bulmuş gibi gösterilmiştir.

⁴² Naimâ, aynı eser, III, 252 - 53.

⁴³ Aynı yazar, aynı eser, III, 272.

⁴⁴ Vecîhî, Tarih, Süleymâniye Ktb., Hamidiye no. 917, 5 a. Bu müellif ve eserinin kıymeti için bk. Ziya Akkaya, Vecîhî ve eseri, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, XVII, 1959, 533-60; Karaçelebi-zâde, aynı eser, 599; Kâtip Çelebi, aynı eser, II, 198; Halil Sahillioğlu, Dördüncü Muradın Bağdad seferi menzilenamesi (Bağdat seferi harp journalı), Belgeler, Ankara II, 1967, 22.

⁴⁵ Aynı eser, 505 a. Ayrıca bk. Karaçelebi-zâde, aynı eser, 600; Kâtip Çelebi, aynı eser, II, 200; Halil Sahillioğlu, aynı eser, 28.

Bağdad'ın muhasarası sırasında vezîr-i âzam Tayyar Mehmed Paşa'nın 24 Aralık 1638 (17 Şaban 1048)'de şehâdeti üzerine Kapudân-ı deryâ Kara Mustafa Paşa'nın sadârete getirilmesini müteakip Silâhdar Mustafa Paşa kapudân-ı deryâlîğe tayin edilmiştir ⁴⁶. Osmanlı ordusunun seferden dönüşü sırasında ise, sadrazam bir süre Bağdad'da kalınca, Silâhdar Mustafa Paşa ilâveten ordu kaymakamlığına da getirilmiştir ⁴⁷. Onun bu son vazifesi ordunun Ankara'ya gelişine kadar (25 Mayıs 1639) devam etmiştir.

Silâhdar Mustafa Paşa kapudân-ı deryâlîği sırasında bilfiil deniz seferlerine çıkmamış, tersâne kethudâsı Uzun Piyale Kethudâyı (sonra Paşa olmuştur) kadirgalarla Karadeniz'e serdar tayin etmiş, Özü ve Azak cihetlerinin muhafazasına, kıyıları yağmalayan kazak şaykalarının yakalanmasına onun emrindeki kuvvetleri me-mur etmiştir. Kendisi daha ziyâde İstanbul'da kadirgaların tamiri ve yenilerinin yapılması ile meşgul olmuştur ⁴⁸.

Silâhdar Mustafa Paşa'nın talihi IV. Murad'ın ölümü ve yerine kardeşi İbrahim'in 8 Şubat 1640 (16 Şevval 1049)'da hükümdar olmasını müteakip hemen değişti. 22 Şubat 1640 (29 Şevval 1049)'da kendisine Budin Beylerbeyiliği verildiği için yola çıktıkta, bir kısım malları müsadere edildi ⁴⁹. Bu malların - muhtemelen bir miktarının - 62 katar deve ⁵⁰ ile Kayseri'deki boya-hâne ve yine bu şehrin damga mukataası ⁵¹ olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı yılın Şubatı son-

⁴⁶ Vecihî, *aynı eser*, 8 b; Kâtip Çelebi, *aynı eser*, II, 205; Karaçelebi-zâde, *aynı eser*, 601; Mehmed Hafid, *Sefînetü'l-vüzerâ*, notlarla neşreden: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1952, 31. Bu hadise münasebeti ile Divan kâtiplerinden Cevrî mahlâslı İbrahim Çelebi'nin yazdığı Tarih'in son mısraı "Kapudân oldu hâlâ Mustafa Paşa, mübârek bâd, 1048" Evliyâ Çelebi (*aynı eser*, I, 260) tarafından da nakl edilmektedir.

⁴⁷ Vecihî, *aynı eser*, 10 b; Kâtip Çelebi, *aynı eser*, II, 206; Topçular Kâtibi, *aynı eser*, 512 a.

⁴⁸ Kâtip Çelebi, *aynı eser*, II, 215; Topçular Kâtibi, *aynı eser*, 515 a; 521 a-b.

⁴⁹ Kâtip Çelebi, *aynı eser*, II, 221.

⁵⁰ "Anadolu Beylerbegisine ve Kütahya kadısına hüküm ki,

Türkmân-ı Haleb ve Yeni-il voyvodası olan Mustafa bir defa 40 katar ve bir defa dahi 22 katar deve ki, cümle 62 katar deve olur, cem' edüp vezirim Silâhdar Mustafa Paşa'nın âdemlerine teslim etmeğin, zikr olunan develer taraf-ı mîriden zabt olunup ve tamgalanup hassa sârbânlarından (isim yeri boş) zîde kadruhu-ya teslim olunmak emr edüp buyurdum ki . . ."

Tarîhi: 4 Zilkâde 1049 (26 Şubat 1640). BA, MAD 17908, 114.

⁵¹ "Karaman defterdarına (Yakup Paşa) hüküm ki,

larına doğru - Topçular Kâtibi Abdülkadir'e göre 5 Zilkade (27 Şubat) 'de - bu olaylara paralel olarak Silâhdar Mustafa Paşa'nın tayini Rumeli eyâletine tahvil edilmiş, Budin'e Musa Paşa gönderilmiştir⁵². Topçular kâtibi Silâhdar Mustafa Paşa'nın Rumeli Beylerbeyi iken serasker olarak 21 Zilhicce 1049 (13 Nisan 1640) da Azak kalesi üzerine gönderildiğini yazarsa da, başka kaynaklarda böyle bir kayda rastlanmadığından şüphe ile karşılamak gerekir⁵³. Kâtip Çelebi'nin Naimâ tarafından aynen kopye edilen, Silâhdar Mustafa Paşa'nın aynı yılın Zilkâde (23.II - 23.III. 1640)'sinde Tamşvar'a nakl edildiği haberi hakikatlere uymamaktadır⁵⁴. Kendisinden 16 Temmuz 1640 (26 Rebiülevvel 1050)'da "*Rumeli eyâleti mutasarrıfı*"⁵⁵ şeklinde bahs olunduğu gibi, Silâhdar Mustafa Paşa'nın Rumeli Beylerbeyisi olarak Sofya'da bazı tasarruflarına da belgeler tanıklık etmektedir. Meselâ, Ağustos ayı ortalarında (1640) Sofya'nın bir çok köylerinden gelen bulgarlar, mahkemede Rumeli eyâleti mutasarrıfı olan vezîr Mustafa Paşa huzûrunda Sofya'da sâkin sipâhi reislerinden Şeyh-zâde unvânı ile marûf Abdurrahman Ağa'nın "*zulm ve teaddîde*" bulunduğundan şikâyet etmişlerdir⁵⁶. Hadisenin tahkikatı devam etmiş, Sofya imam ve hatipleri de Abdurrahman Ağa lehinde şehadette bulunmuşlardır⁵⁷. Silâhdar Mustafa Paşa'nın Rumeli Beylerbeyiliğinden ne zaman ayrıldığı, Tamşvar'daki görevine hangi tarihte gittiği bilinmemekle beraber, onun 1641 senesi başlarında Tamşvar'da bulunduğu anlaşılmaktadır⁵⁸. Silâhdar Mustafa Paşa'nın Tamşvar'daki faaliyetleri Budin Beylerbeyisi Musa Paşa'nın kendisine gönderdiği iki mektup

Nefs-i Kayseriyye'de vâki boya-hâne ve nefsi Kayseriyye tamgası bundan akdem vezîrim Silâhdar Mustafa Paşa, edâm allahu teâlâ iclâlehu'ya temlik verilüp mutasarrıf iken zikr olunan mukâtâanın sene be-sene 600 kâmil gurus iltizam olmak üzere 1049 Zilkâde'sinin on birinci (Mart 1640) gününde havass-ı humâgâna ilhak olunup cânib-i miriden zapt olunmak emr olunmuştur. Buyurdum ki..." BA, MAD 17908, 122.

⁵² Topçular kâtibi Abdülkadir, *aynı eser*, 524 a; Kâtip Çelebi, *aynı eser*, II, 221; Vecihî, *aynı eser*, 14 b; J. v. Hammer (*aynı eser*, X, 17) Budin'e Musa Paşa'nın tayinini zikr ederse de, Silâhdar'ın Rumeli Beylerbeyiliğinden bahs etmez.

⁵³ Topçular kâtibi, *aynı eser*, 525 a.

⁵⁴ *Aynı eser*, III, 457; Kâtip Çelebi, *aynı eser*, II, 221.

⁵⁵ TSMA, E. 524/40.

⁵⁶ TSMA, E. 524/48, E. 524/49.

⁵⁷ TSMA, E. 524/50.

⁵⁸ BA, MAD 7325, 219.

muhteviyatından anlaşılmaktadır. Bu mektuplarda Musa Paşa, Silâhdar Mustafa Paşa'nın kendisine gönderdiği mektuplardan bahsetmekte, Silâhdar'ın yazdığı hususları kısaca zikretmektedir. Tarihsiz olan bu mektuplardan Silâhdar Mustafa Paşa'nın Tamşvar'da kalenin tamire muhtaç yerlerinin onarımı ile meşgul olduğu⁵⁹, Tamşvar'da darı anbarı olarak kullanılan binanın eski bir hamam olması nedeni ile darıların çürüdüğü, bu sebeple yeni bir anbar inşasına girişildiği, Tamşvar'a tâbi diğer kale ve palankaların da tamir edildiği öğrenilmektedir. Bununla beraber, Musa Paşa "*benîm izzetlû karındaşım*", "*saâdetlû ve izzetlû karındaşım paşa-yı âli-kadr hazretleri*" diye hitab ettiği Silâhdar Mustafa Paşa'nın bu faaliyetlerini şiddetle tenkid etmektedir. Zirâ, "*şehr-i sugûr-i islâm olan Budun kalesinde vâki Toprak kulesi*⁶⁰'nin istihkâm üzere binâsı bâbında hatt-ı humâyûn" sâdır olmuş ve ayrıca "*Budun'da vâki Câmi-i kebrî*⁶¹'in dahi bi'l-cümle örtüleri tecdîd olunması lâzım gelüp" hem bu işlerin görülebilmesi, hem Budin kalesi'nin tamire muhtaç diğer kısımlarının onarılması için Tamşvar'dan "*bir yük akça mikdarı neccâriyye sâlyâne olunup emr-i şerîf vârid olmuştur*⁶²". Bu münasebetle Musa Paşa, Silâhdar Mustafa Paşa'ya darı anbarı inşasından vaz geçmesini, "*anbarda bozulan darıyı Bosna reâyâsına tevzi*" ettirmesini tavsiye etmektedir.

Silâhdar Mustafa Paşa'nın 1642 senesi Nisan'ının ilk haftası içerisinde, Edirne bostancı-başısı Sinan ağa marifetiyle Tamşvar kalesinde katl edildiği görülmektedir. Vecihî bu olaya sebep olarak Paşanın müsadere edilmek istenen mallarının bir kısmını saklamasını göstererek şöyle demektedir: "*Tamşvar Beylerbeyisi olan Silâhdar Paşa ki, mukaddemâ Harem-i humâyûnda iken makbûl-i şehinşâh-ı enâm (IV. Murad kasd edilmektedir) ve melce-i havâss ve avâm olmağla tantana-i şöhreti melâ-i âlâya erişmiş idi. Pâdişâh-ı merhûmun (IV. Murad) ise kemâl-i muhabbetlerinden her sözüne*

⁵⁹ TSMA, E. 2892/3.

⁶⁰ Bu kule Budin istihkâmının kuzey-batı köşesini teşkil edip muhasaralarda büyük rol oynamakta idi. (bk. Walther Björkman, *Ofen zur Türkenzeit*, Hamburg 1920, 17; Naimâ, *aynı eser*, I, 301; Râşid, *Tarih*, İstanbul 1282, I. 453).

⁶¹ Budin'de bir kısım seyyahlar tarafından Mathias, Stephans veya Marien-Kilisesi diye isimlendirilen ana-kilise fetihten sonra câmiye tahvil edilerek "*Câmi-i kebrî*" olarak adlandırılmıştı (bk. W. Björkman, *aynı eser*, 30, not 6).

⁶² TSMA, E. 2892/4.

*mu halefeti olmamak ile murâd eyledüğü münâsibi kimi kendü tara-
findan zabt olunup ve bazısın dahi âdemlerine tevcih etdürüp tahsîl
eyledüğü mâl-i firâvânın hesâbında muhasibân-ı heft-iklim âciz iken
kanâat etmeyüp beytül-mâl-i müslimîne âid olan Kıbrıs cizyesi ki,
senede seksan bin guruş eder, dâhil-i hazîne-i âmire olmayup mu-
kaddemâ kul mevâcibine verilürdü, üç dört sene mikdarı mâl-i mez-
kûru bil-küllîye ahz edüp ve andan maadâ hazîne-i pâdişâhîde olan
mülûke mahsûs tuhaf-ı bî-nazîr ve tefârik-i bî-adîli bî-tekellûf alup
hıfz etmek ile zikr olunan eşyânın mutâlebe ve tahsîli içün fermân-ı
humâyûn vârid olup Edirne bostancı-başısı olan Sinan Ağa irsâl
olundu. Ber-müceb-i emr-i humâyûn kaleye habs olunup teftîş olun-
dukta nukûd ve emvâl-i makûlesinden elli bin guruşluk mikdarı
eşyânın defterin irsâl edüp 'maadâsına kudretim yoktur' deyü ta-
allül eylemekle katli fermân olunup ba'de'l-katl dâhil-i hazîne-i
pâdişâhî olan nukûd ve âlât-ı mücevher-i zerrîn ve sîmîn ve tuha-
f-ı nâ-madûd beş bin kiselikten mütecâviz idi⁶³'. Lâkin Naimâ⁶⁴
bu parçayı Vecihî'den nakl ettikten sonra , Silâhdar Mustafa Pa-
şa'nın katline sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa⁶⁵'nın sebep
olduğunu belirtmekte, hazîneye âit malları zimmetine geçirmenin
cezasının katil değil, "nefy ve ta'zîr veya müsâdere" olduğunu
yazmaktadır⁶⁶.*

IV. Murad'ın evvelce münasip gördüğü üzere, Silâhdar Mustafa Paşa'nın Kaya Sultan ile evlendirilmesinden menfaat uman sulta-
nın kethudâsı mevkûfatçı Mehmed Ağa bir vesîle ile Paşa'nın
Tamşvar'dan İstanbul'a gelmesi hakkındaki arzusunu Valide Kösem
Sultan⁶⁷ vasıtası ile Sultan İbrahim'e duyurmuş; fakat, bunu kendi
nokta-i nazarından tehlikeli bulan sadrazam padişahı Silâhdar
Mustafa Paşa'nın katline ferman almıştır⁶⁸.

Kâtip Çelebi⁶⁹ Silâhdar Mustafa Paşa'nın katli olayını 15 Mu-

⁶³ Vecihî, aynı eser, 16 b - 17 a. Krş. Topçular kâtibi, aynı eser, 534 a.

⁶⁴ Bunun için bk, Münir Aktepe, *Mustafa Paşa, Kemankeş, Kara, İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 730-32.

⁶⁵ Aynı eser, IV, 11.

⁶⁶ Naimâ, aynı eser, IV, 13 - 14.

⁶⁷ Bunun için bk. M. Câvid Baysun, *Kösem Sultan, İslâm Ansiklopedisi*, VI, 915-923.

⁶⁸ Naimâ, aynı eser, IV, 12 - 13.

⁶⁹ Aynı eser, II, 224,

harrem 1052 (15 Nisan 1642) tarihinde vukû bulmuş gibi gösterirse de, bu hadisenin 8 Nisan'dan önce (yani 8 Muharrem 1052), 20 Marttan sonra cereyan etmiş olması lâzımdır. Zirâ, 8 Muharrem 1052 tarihli bir vesikada "*Silâhdar Mustafa Paşa'nın muhallefâtından gelüp dâhil-i hazîne olan*" akçaların hesabı vardır. Bunlar "*Beşir Ağa yedile Harem'e teslim olunan*" 21 kese mahlût gurus, 6 kese kara akça, 4 kese para ve 11 kese çil akçadır⁷⁰. 18 Zilhicce 1051, yani 20 Mart 1642, Silâhdar Mustafa Paşa'ya Tamşvar'a gönderilen bir hükmün tarihidir⁷¹, o tarihte hayatta olduğuna delildir.

b. *Şahsiyeti ve serveti*: Silâhdar Mustafa Paşa "*merdâne tavırlı, oldukça çok ve kumral bıyıklı*", devrin geleneklerine aykırı olarak "*sakal koyuvermemiş*", "*sadrazam olması kendisince pek kolay iken, vazîfenin ağırlığından ürkerek bu makama geçmeğe heves etmemiş*" bir şahıs olarak tanıtılır⁷². Revan ve Bağdad seferlerinde IV. Murad'ın maiyyetinde bulunduğu gibi, her ikisinde de faal rol oynamış, hattâ Bağdad seferine giderken Sakarya şeyhi diye marûf bir zâtın halifesi Şeyh Alâeddin'in müridi iken mehdilik iddiası ile ortaya çıkan ve etraftan yanına bir sürü taraftarlar toplayarak bir çok kargaşalıklara sebep olan Ahmed'in tenkilinde baş rolü oynamıştır⁷³. Kendisinin padişah üzerindeki nüfuzu ve pek genç yaşta olması münâsebeti ile olsa gerek, sadrazam Bayram Paşa⁷⁴ ona gönderdiği mektuplarda "*izzetlû ve saâdetlû oğlumuz*"⁷⁵, "*oğlum sultanım*"⁷⁶ tarzında hitap etmektedir. Silâhdar Mustafa Paşa'ya muhtelif vesilelerle Bayram Paşa, Musa Paşa, Nuh Paşa, Bekir Paşa, İbrahim Efendi gibi sadrazam, beylerbeyi, defterdar gibi çeşitli devlet adamlarının hediye olarak para veya canlı-cansız eşya gönderdikleri anlaşılmaktadır⁷⁷.

⁷⁰ TSMA, D. 10535. Bu vesika TSMA fihristinde "D" defter olarak kayıtlı ise de, ortadan ikiye katlanmış bir varaktan ibârettir. Yukarıda nakl edilen metin de ancak birinci yüzün ilk yarısını işgal etmektedir.

⁷¹ BA, MAD 23308, 140.

⁷² J. v. Hammer, *aynı eser*, IX, 310.

⁷³ Naimâ, *aynı eser*, III, 335-338.

⁷⁴ Bunun için bk. Osman-zâde Tâib, *aynı eser*, 79-80.

⁷⁵ TSMA, E. 992/17.

⁷⁶ TSMA, E. 10585. Silâhdar Mustafa Paşa'ya muhtelif tarihlerde gönderilen resmî mektuplar TSMA'nde bulunmakta ise de, bu yazıda kendisinin kısa bir biyografisinin verilmesi gayesi güdüldüğünden, ancak bazılarına işaretle yetinilmiştir.

⁷⁷ TSMA, E. 992/12, 14, 17, 18, 19; D 3194, türlü yerleri.

IV. Murad'ın bir defa, 3 Ağustos 1636 (Gurre-i Rebiülevvel 1046) da; o tarihlerde şimdiki Beylerbeyi Sarayı'nın yerinde bulunan Istavroz bahçesi⁷⁸'nde kendi eli ile Silâhdar Mustafa Paşa'ya ihsan eylediği bir at takımı padişahın bu musahibine karşı ne kadar cömert davrandığının bir delilidir. Takım elimizdeki vesikada şöyle tarif edilmektedir: "... *altun murassâ raht, taşları küçük zümrüd ve yakuttur, dizgini zengârî (pas renkli) ibrişimdir, altun kitâbeli, yıldızlı palan iledir*⁷⁹". Padişahın Mustafa Paşa'ya muhabbetinin bir delili de onu kızı Kaya Sultan ile evlendirerek kendisine damat edinmek istemesidir⁸⁰.

Bazı kimselerle de Silâhdar Mustafa Paşa'nın iyi geçinemediği anlaşılmaktadır. Meselâ hekim-başı Emîr Çelebi'nin intiharı Silâhdar Paşa'nın kendisine karşı husûmeti neticesidir⁸¹. Eski vezîr-i azamlardan Tabanı-yassı Mehmed Paşa'nın sadâret kaymakamı iken katline de yine Mustafa Paşa sebep olmuştur⁸². XVII. yüzyıl şâirlerinden Şam'da kadılık yapmış bir zât olan Mantıkî'nin katline de, Silâhdar Mustafa Paşa'nın Şam'daki mütesellimi Çiftelerli Osman Ağa'nın onunla daha kadılığında iken iyi geçinememesi, bundan dolayı Mantıkî'yi hâmisine şikâyeti vesile olmuştur⁸³.

Silâhdar Mustafa Paşa çok da zengin bir adamdır. Onun 1047 (26 Mayıs 1637'den başlar) senesindeki gelirinin 21.260.600 akçaya ulaştığı görülmektedir⁸⁴. Onun 1046 senesine ait beş aylık

⁷⁸ Bu bahçe için bk. Muzaffer Erdoğan, *Osmanlı devrinde İstanbul bahçeleri*, *Vakıflar Dergisi*, IV, 1958, 175-177.

⁷⁹ TSMA, D. 3194, 4 a.

⁸⁰ Naimâ, *aynı eser*, IV, 12.

⁸¹ Hadisenin tafsilâtı için bk. Naimâ, *aynı eser*, III, 345 vd.; J. v. Hammer, *aynı eser*, IX, 244. Emîrî Çelebi hk. Cevrî'nin şiirleri için bk. *Divan*, Üniversite Ktb., T. Y. 1275, 27 a - 28 a, 100 b - 101 a.

⁸² Naimâ, *aynı eser*, III, 421, vd.; Hammer, *aynı eser*, IX, 241; ayrıca bk. *Osman-zâde Taib*, *aynı eser*, 77 - 79.

⁸³ Naimâ, *aynı eser*, III, 270; Hammer, *aynı eser*, IX, 215 - 16; Topçular kâtibi, *aynı eser*, 502 b.

⁸⁴ Bu gelirin dökümü şöyledir:

7.200.000 akça Kıbrıs'tan,

24 Eylül 1637'de 3.840.000 akça.

28 Aralık 1637'de 3.360.000 akça,

1.276.800 akça Manisa'dan,

23 Haziran 1637'de 540.000 akça (mütesellim Mahmud Ağa'dan).

24 Temmuz 1637'de 736,800 akça (Mahmud Ağa'dan)

(Aralık 1636 - Nisan 1637) geliri de 12.345.840 akçaya bâliğ olmaktadır. Bu arada vezîr-i âzam Tabanı-yassı Mehmed Paşa'nın kendisine 25 Ocak 1637'de gönderdiği (*'an cânib*) 2.400.000 akça dikkati çeker⁸⁵. Silâhdar Mustafa Paşa'nın servetinin artmasında IV. Murad'ın da rolü olduğu anlaşılmaktadır. Silâhdar'ın Şam Beylerbeyiliğinden ferâgati için padişahın delâleti ile Küçük Ahmed Paşa'dan 20.000 altın istemesi⁸⁶ buna bir delildir.

Kendisinin Silivri-kapı'da bir çiftliği⁸⁷ vardır. At-meydanı'nda kendisine tahsis edilen Recep Paşa sarayı⁸⁸'nin kapısı yanındaki

2.028.000 akça Tireden,

21 Haziran 1637'de 360.000 akça (sâbık mütesellim Hasan Ağa'dan),
26 Ocak 1638'de 1.168.000 akça (mütesellim Helvacı Mehmed Ağa'dan).
16 Şubat 1638'de 500.000 akça (Mehmed Ağa'dan).

4.795.000 akça Niğbolu'dan,

15 Ekim 1637'de 1.400.000 akça (Niğbolu mahsulü).
9 Aralık 1637'de 595.000 akça (mütesellim Helvacı Mehmed Ağa'dan),
4 Nisan 1638'de 2.800.000 akça (mütesellim Helvacı Mehmed Ağa'dan),

1.696.400 akça Aydın'dan,

5 Temmuz 1637'de 296.400 akça (mütesellim Mahmud Ağa'dan).
24 Eylül 1637'de 1.400.000 akça (mütesellim Mahmud Ağa'dan).

33.000 akça Erdel voyvodası'ndan (26 Mayıs 1636'da),
300.000 akça Boğdan voyvodası'ndan, ıydiyye, 16 Şubat 1638'de,
300.000 akça Eflâk voyvodası'ndan, ıydiyye, 16 Şubat 1638'de,
500.000 akça Bayram Paşa'dan, ıydiyye, 13 Şubat 1638'de,
500.500 akça Kaymakam Mustafa Paşa'dan, 27 Ekim 1637'de,
738.000 akça Aslan-Paşa-zâde (Ali Paşa, Rumeli Beylerbeyi, bk. Topçular kâtibi, *aynı eser*, 505 b; Naimâ, *aynı eser*, II, 267) den, 17 Ağustos 1637'de,
1.303.200 akça Baltacı Mahmud Ağa'dan
24 Eylül 1637'de 600.000 akça,
(Tarihsiz) 103.200 akça, gulâmiyye için,
31 Ocak 1638'de 600.000 akça,
600.000 akça Beşir Bey elile, 7 Kasım 1637'de.

Vesikanın orijinal metni için bk. TSMA, D. 3194, 28 b - 31 a.

⁸⁵ TSMA, D. 3194, 28 b.

⁸⁶ Naimâ, *aynı eser*, III, 252-53.

⁸⁷ TSMA, D. 3194, 28 b.

⁸⁸ Eski İbrahim Paşa (bk. M. Tayyib Gökbilgin, *İbrahim Paşa, Pargalı, Frenk, Makbul, Maktûl, İslâm Ansiklopedisi*, V/2, 908-13) sarayıdır. (bk. Naimâ, *aynı eser*, III, 272).

bir nalband dükkânını 29 Ocak 1637'de 2.000 akçaya⁸⁹, 3 Ekim 1640'da Sofya'da Rumeli Beylerbeyisi olarak bulunurken, aynı şehirde Kara-dânişmend mahallesi'nde İbrahim Çavuş b. Abdullah-tan yakındaki bir köydeki bir oda, ahır ve çayırı hâvi “iki göz değirmeni” 25.000 akçaya satın almıştır⁹⁰. Malatya'da da satın aldığı bir kısım emlak vardır ki, az sonra bahs edilecektir.

Paşa'nın serveti arasında adamları tarafından yaptırılıp kendisine hediye edilen binâlar da görülmektedir. Saruhan sancağı mütesellimi Mahmud Ağa'nın, hâmisî Silâhdar Mustafa Paşa'ya Manisa'nın Palamut nahiyesinde⁹¹ bir köyde vaktiyle mevcut olup harap olmuş bir hanın yerine yenisini yaptırarak hediye ettiği, Manisa kadısı İbrahim Efendi'nin 1638 senesi Nisan ayı başlarında düzenlediği bir hüccetten öğrenilmektedir⁹².

c. H a y r â t ı. Silâhdar Mustafa Paşa İstanbul'da, Anadolu'da ve Şam'da çeşitli vakıf eserleri yaptırmış veya bunların tamirlerine gayret göstermiştir. Matbû eserlerde ancak pek azı yer alan bu eserler ve faaliyetler şöyle sınıflandırılabilir:

I. C â m i t a m i r i. Bunlardan birisi İstanbul'da Tophâne-de, diğeri Şam'dadır. Tophâne'deki câmiin tamiri için 16 Kasım 1635'de 230.000 akça masraf yapıldığı gibi, iki gün sonra 7.800 akçaya “câmiin vakfı için cüz'-ü şerîf” satın alınmıştır⁹³.

⁸⁹ TSMA, E. 524/42.

⁹⁰ TSMA, E. 524/57.

⁹¹ M. Çağatay Uluçay (*Saruhanda eşkiyalık ve halk hareketleri, XVII. asırda, İstanbul 1944, 235, not 502*) bu mevkiin hâlen Akhisar'ın Yaya nahiyesine bağlı bir köy olduğunu tesbit etmektedir. Palamut 1928'de de Manisa'nın merkez kazasına bağlı bir nahiye idi (bk. *Son teşkilât-ı mülkiyyede Köylerimizin adları, İstanbul 1928, 966*).

⁹² Manisa'da “Palamud nahiyesinde vâki Konurcalu قوڭورچالو nâm karyede on beş seneden mütecâviz tarîk-i âmda binâ olunan hanın esâs ve cidârından eser kalmayup mahmiyye-i İstanbul ve Bursa taraflarına revân olan kârân halkı mûrûr ve ubûrdan kalup külli meşakkat ve ıstırâbları olmağla han-ı mezbûra karye-i merkûmede müceddeden binâya bilfiil livâ-i Saruhan mütesellimi olan... Mahmud Ağa kendü ahz mâlinden, .. harâb olan han-ı mezbûru tarîk-i âmda binâ ve ihdâs ettikten sonra mumâileyh Mahmud Ağa meclis-i şer'î envâra gelüp bâis-i rif'atimiz ve sebeb-i devletimiz ve velinimetim efendimiz sâhib-i devlet ve âli menzelet vezîr-i rûşen-zamîr ve hurşid-münîr Mustafa Paşa... hazretleri için şer'an ta'cîmir ve binâ edüp, .. müşârünileyh Paşa'ya hîbe ve temlik eyledim, ..” (TSMA, E. 524/53).

⁹³ TSMA, D. 3194, 24 b - 25 a.

Şam'da Beni Ümeyye câmiinin⁹⁴ tamiri için de 14 Ekim 1636 da 220.000 akça gönderilmiştir⁹⁵.

II. M e s c i d . İstanbul'da Yeni-bahçe'de " *Aynalı çeşme mes-cidi* " adı verilen bir mescid yaptırmıştır⁹⁶.

III. T e k k e . Kasımpaşa'da Okmeydanı'nda eski Okçular tekkesi (Tekke-i Tîr-endâzân) de Silâhdar Mustafa Paşa tarafından 1639'da tamir edilmiştir⁹⁷. Cevrî'nin bu münasebetle yazdığı Tarih manzûmesindeki :

" *Bu kadîmî tekzenin erkânını ma'mûr edüp
Mescid ü mihrâbla kıldı mükemmel han-kâh* "

beytinde Paşa'nın tekkeye bir mescid ve bir mihrâb yaptırdığı anlaşılmaktadır. Tarih manzûmesinin tamamı şöyledir⁹⁸:

" *Sâhibü'l-himmet silâhdâr ü vezîr-i kâm-kâr
Mustafa Paşa kapudân-ı Şeh-i âlem-penâh
Bu kadîmî tekzenin erkânın mamûr edüp
Mescid ü mihrâb ile kıldı mükemmel hân-kâh
Bezl-i himmetle aceb ihyâ vü âbâd eyledi
Devlet-i dâreyn ede ecr ü mükâfâtın İlâh
Cem olup geldikçe menzil-gâha tîr-endâzlar
Nâmı meydân-ı duâda yâd olur bî-iştibâh
Bu makâmı seyr edüp Cevrî dedi tarihini
Himmet-âbâd-ı cedîd oldu binâ-yı tekye-gâh* " 1049.

IV. Ç e ş m e v e s e b i l l e r i . Bunlardan bir kısmı İstanbul'da, bazıları da Anadolu'dadır. İstanbul'dakilerin en çok tanınmış olanı Tophâne'de Kılıç Ali Paşa câmiinin karşı köşesinde bulunduğu kaynaklarda belirtilen⁹⁹ sebil ve çeşmedir. 8 Aralık 1635'de ruznâmecî İbrahim Efendi'ye bu çeşme ve sebilin yaptırılması için 360.000 akça verilmişti¹⁰⁰. Bu çeşme ve sebilin de ki-

⁹⁴ VIII. yüzyılda emevî halifesi Velid b. Abdülmelik tarafından yaptırılan meşhûr Emeviyye câmii.

⁹⁵ TSMA, D. 3194, 26 b.

⁹⁶ Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî* İstanbul 1281, 35.

⁹⁷ BA, KK 269, 77; Evliyâ Çelebi, *aynı eser*, I, 420-421.

⁹⁸ Cevrî, *Divân*, Üniversite Ktb., T, Y. 1275, 93 a-b. Tekkenin tarihini ihtiva eden mısra Evliyâ Çelebi (*aynı eser*, aynı yer) tarafından da nakl edilmektedir.

⁹⁹ Hüseyin Ayvansarâyî, *aynı eser*, I, 35. Ondan naklen İbrahim Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1945, II, 23.

¹⁰⁰ TSMA, D. 3194, 25 a.

الامر مني بحمد الله كما ذكر في الوثيقة
عبد الله الوارث مني عبد الله
المعتمد بالله

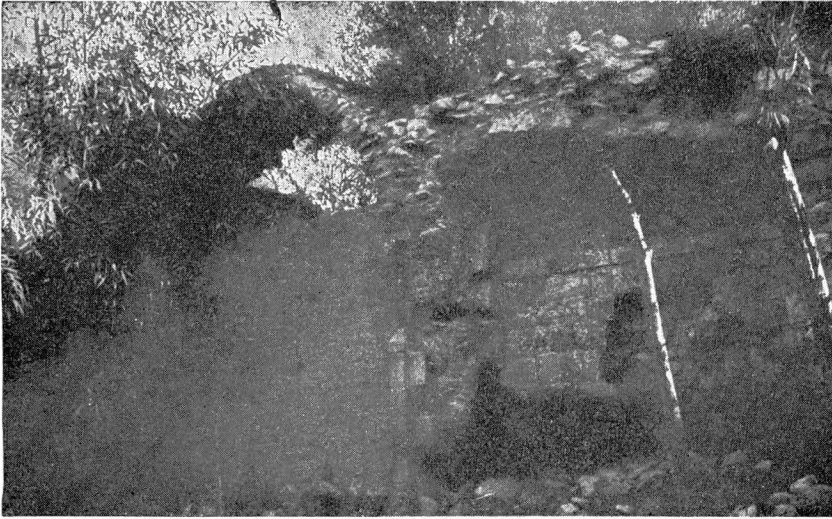
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل
العلم نوراً

محرم مطبوعه بالفصل محصل اولان قدوة الامام والافران مصطفى خانك كخدا سي ذوالفقار اغا محفل
شريع خطير لازم التوقيه حاضر واطهار في الضمير يدوب حلب تعجاً باشي اوستاد محمد كاوغلي
اوستاد ابو بكر ديليد دستوركم مشير معتموز بيرثاني محترم سند احمد مصطفى باشا بتر الله مايت
حضر كنك بوندن اقدم تحية مزبوره دعا حسنة لله العلي العظيم بابا المذكر في خانك ايج قنوسي
كمرنگ اوزرينه وضع اولمن ايجون تاريخ يارلش برقطعه ياض مرمر طاش پرواز لرله ساني ماه
ربيع الاخر كبري ايكجني كوني تحيس كونيدير مطبوعه داخل اولوب مزبور اوستاد ابو بكر ذكر اولنان
تاريخ يارلش ياض برقطعه مرمر طاش پرواز لرله ماه مزبور كبري اوجيني كوني بوم جمعه رنظرون
ابو بكر جليي معرفتيله اول وضع اولنان تاريخ يارلش مرمر طاشي پرواز لرله اخراج اولونو كجيه لوب
ومهر لوب بزازستانه امانت وضع و حالامد كور اوستاد ابو بكر ديليد كلن تاريخ يارلش ياض مرمر
طاش پرواز لرله اولكنك بيرنه وضع اولمنق لازمدر طرف شرع شريفدن اوزرينه واريلوب
كشف و تحوير اونسى مطلوبه در ديد كود اعيان و لالت و ناظر ابو بكر جليي و ذيل كنده مسطور الاسيا
اولان مسلماندايد ذكر اولنان خانك اوزرينه واريلوب ايج قنوسي كمرنگ اوزرينه سابقه
وضع اولنان تاريخ يارلش مرمر طاش پرواز لرله اخراج و كجيه لوب و مهر لوب بزازستانه
امانت وضع اولنوب و اوستاد ابو بكر ديليد و اصل اولان برقطعه ياض تاريخ يارلش مرمر طاش
پرواز لرله اولكنك بيرنه وضع اولمنقين مذكور ذوالفقار اغا طليله بو و نيقه اينقه علي جو
الحقيقه كتب و ترقيم اولندي تحوير اخذ اليوم السادس والعشرين شهر ربيع الثاني سنة اربعين الف
سنة اربعين

محمد الواعظين وضع الاداء	قدوة الشايخ حسين افندي	خطيب افندي	ملا سيد محمد بكر جليي
قدرة جليي	پرجلي اوغلي علي جليي	موسى اوغلي مصطفى جليي	دورم طاهر

Resim 1. Han'ın ana-kapısı kalıntısı ve dükkân (cepheden görünüş).

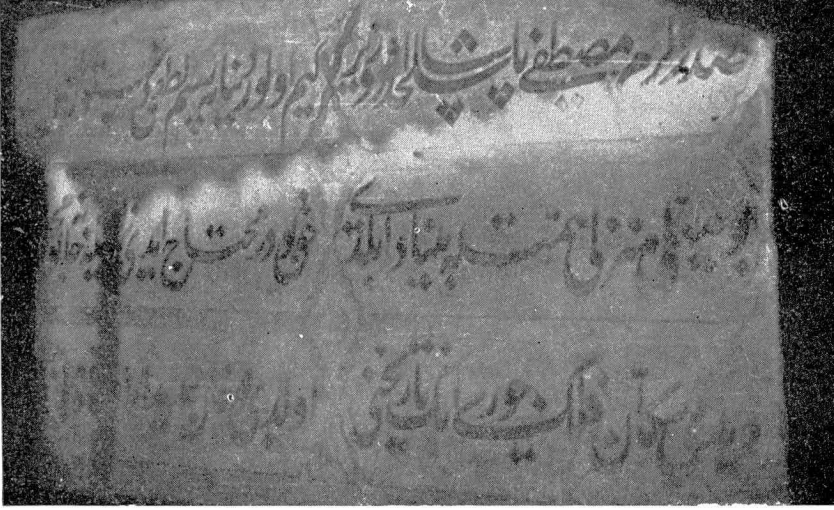
Resim 2. Ana-kapı kalıntısının iç taraftan görünüşü.

Resim 3. İ-han

Resim 4. İ-han

Resim 5. Eskiden Han'ın ana kapısı üzerinde bulunan kitabe (hâlen Alaca-kapı meşcidi avlusundadır.).

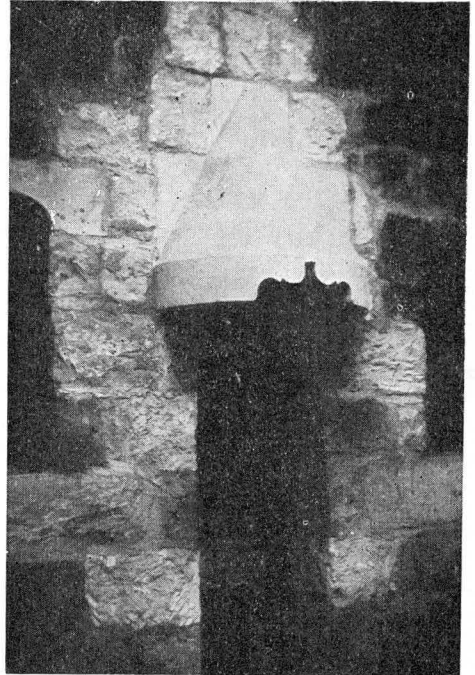

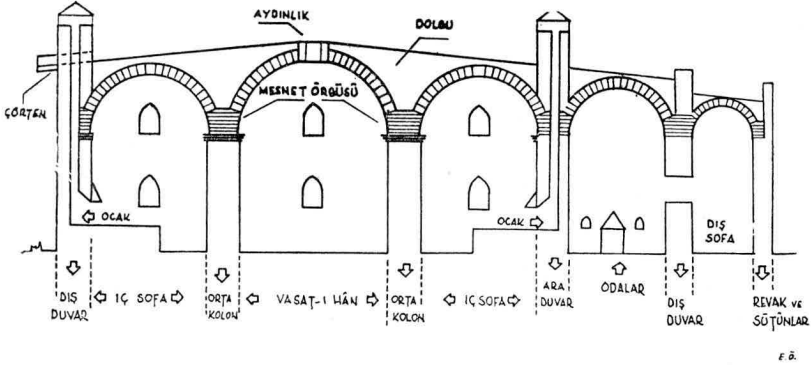
Resim 6. İç-han'ın kapısı üzerinde bulunan kitabe.

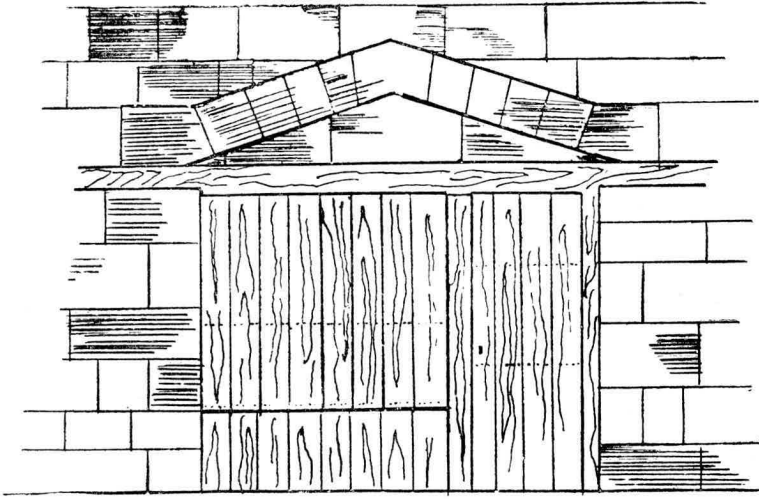
Resim 7. Han'ın yegâne revak kalıntısı.

Resim 8. İç-han'ın ön cephesindeki odalardan birindeki ocak.

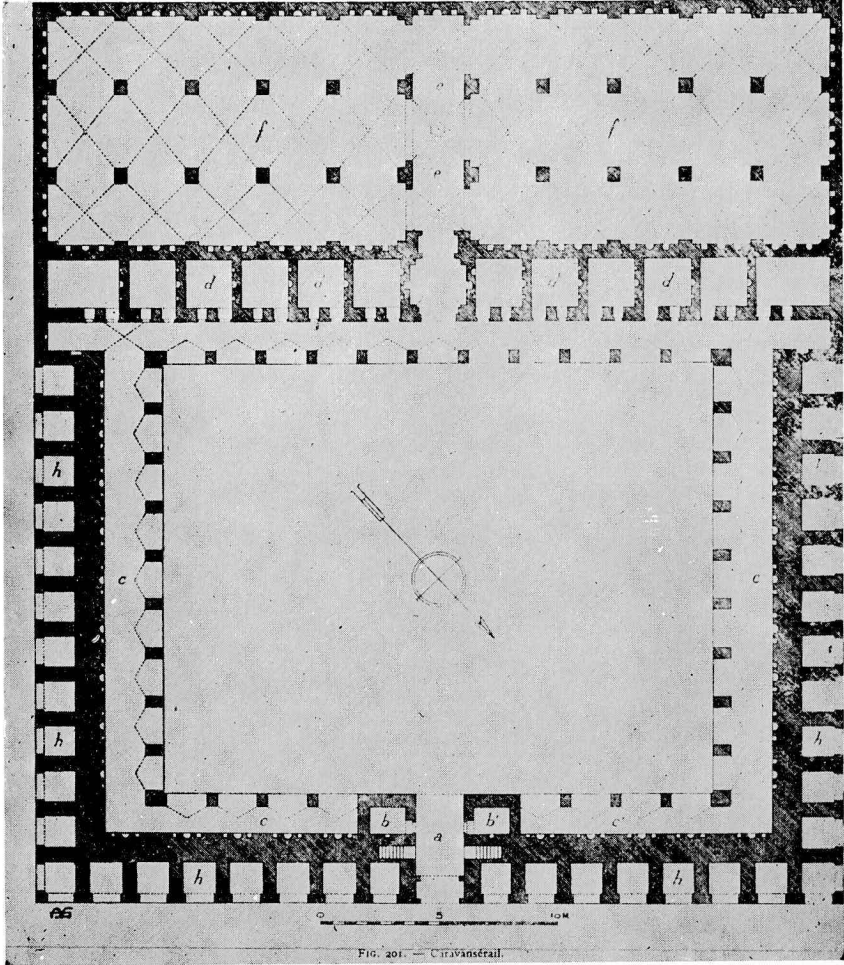

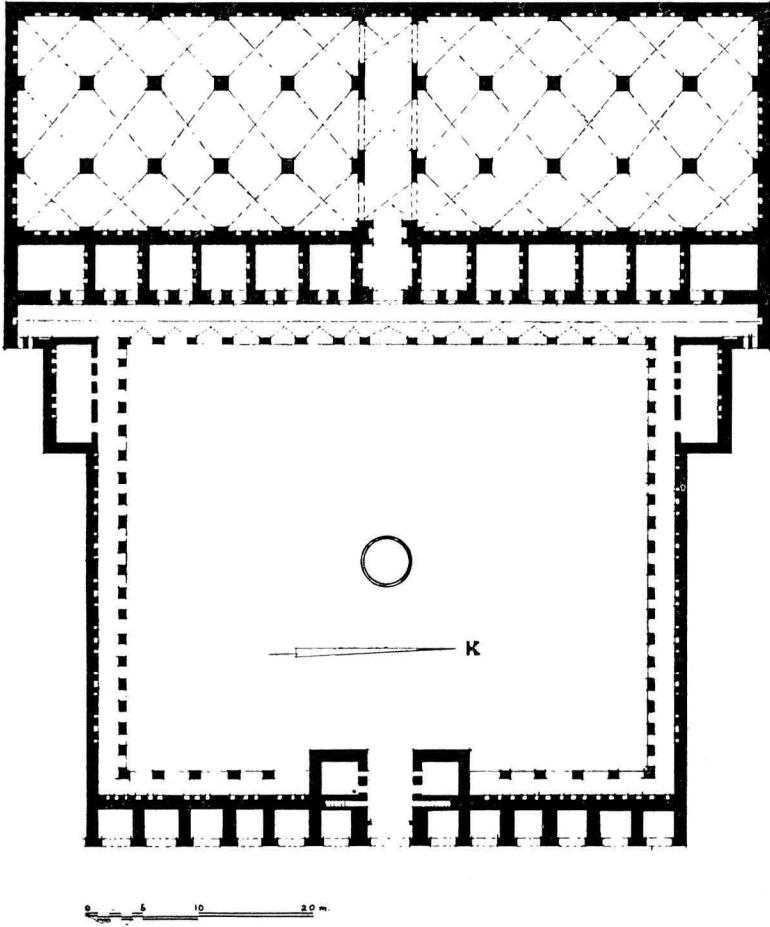
Han-ı dahil'in odalar ve revakları da alan bir kesit krokisi (ölçeksiz).

Dükkân cephesi
(Mevcut'dan alınmıştır).

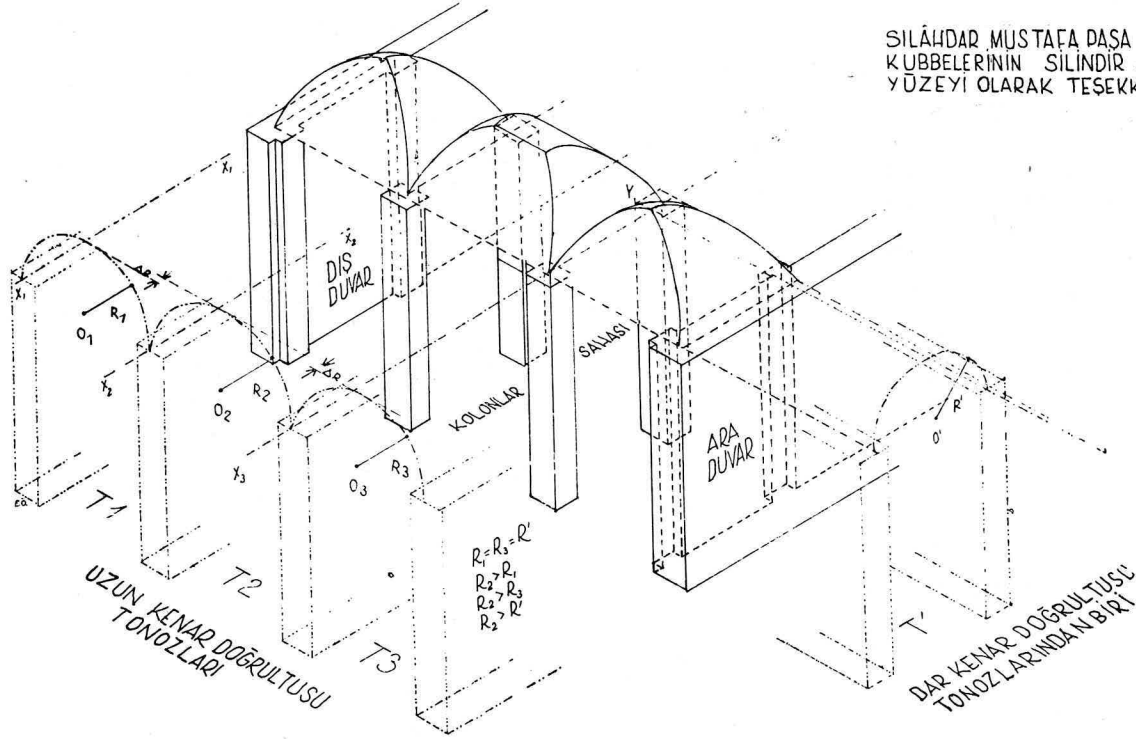

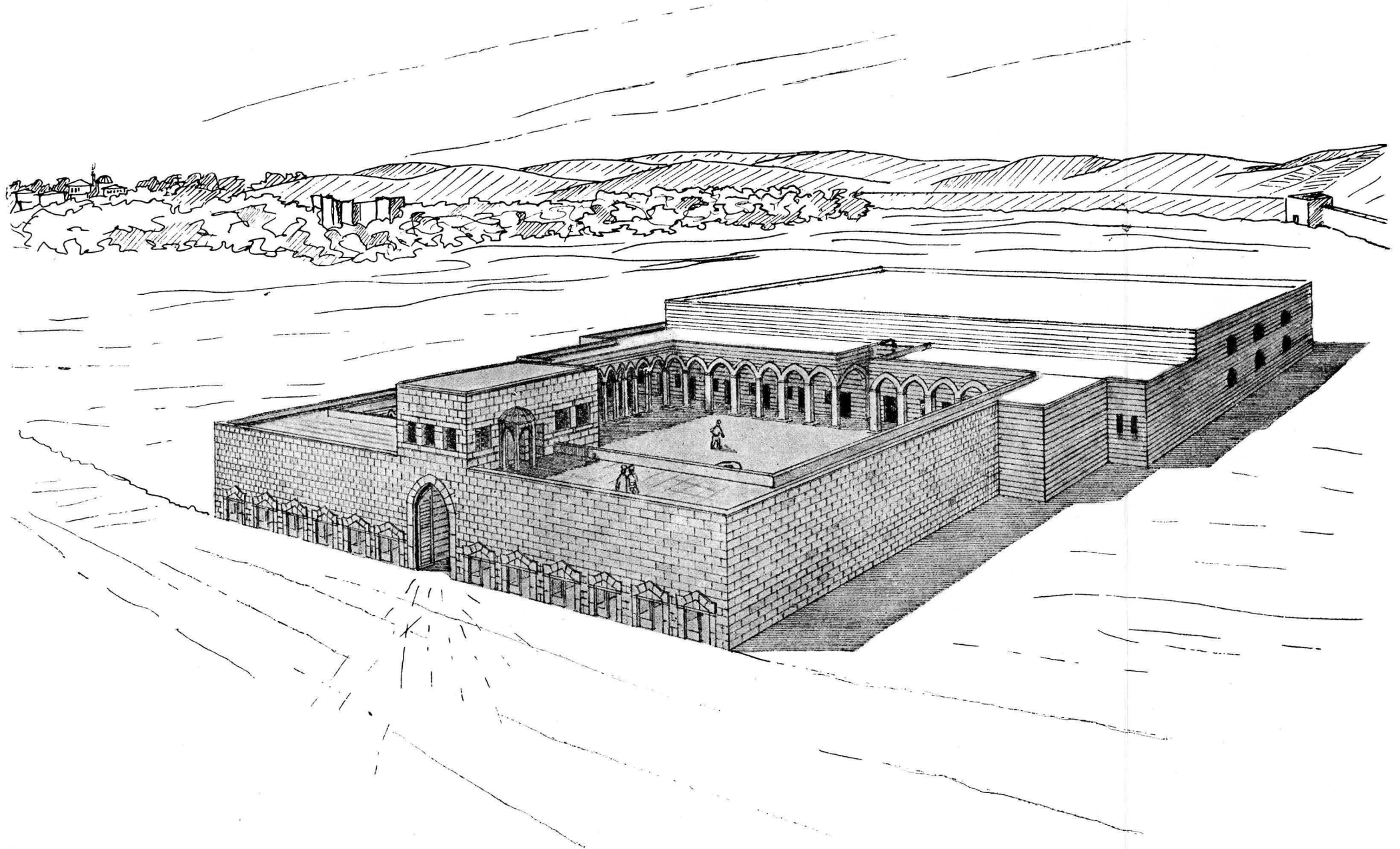
Albert Gabriel'in vermiş olduğu plân (Not. Ölçek «20» m. olacak).

Silâhdar Mustafa Paşa Hamı'nın keşfe uygun plâni.

SİLÂHDAR MUSTAFA PAŞA HANININ
KUBBELERİNİN SİLİNDİR ARKESİT
YÜZEYİ OLARAK TEŞEKKÜLÜ

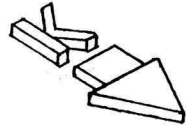

ÖZBİLGEN

SİLAHDAR MUSTAFA PAŞA HANI'NIN KEŞİF METNİNE UYGUN RESTİTÜSYON KROKİSİ

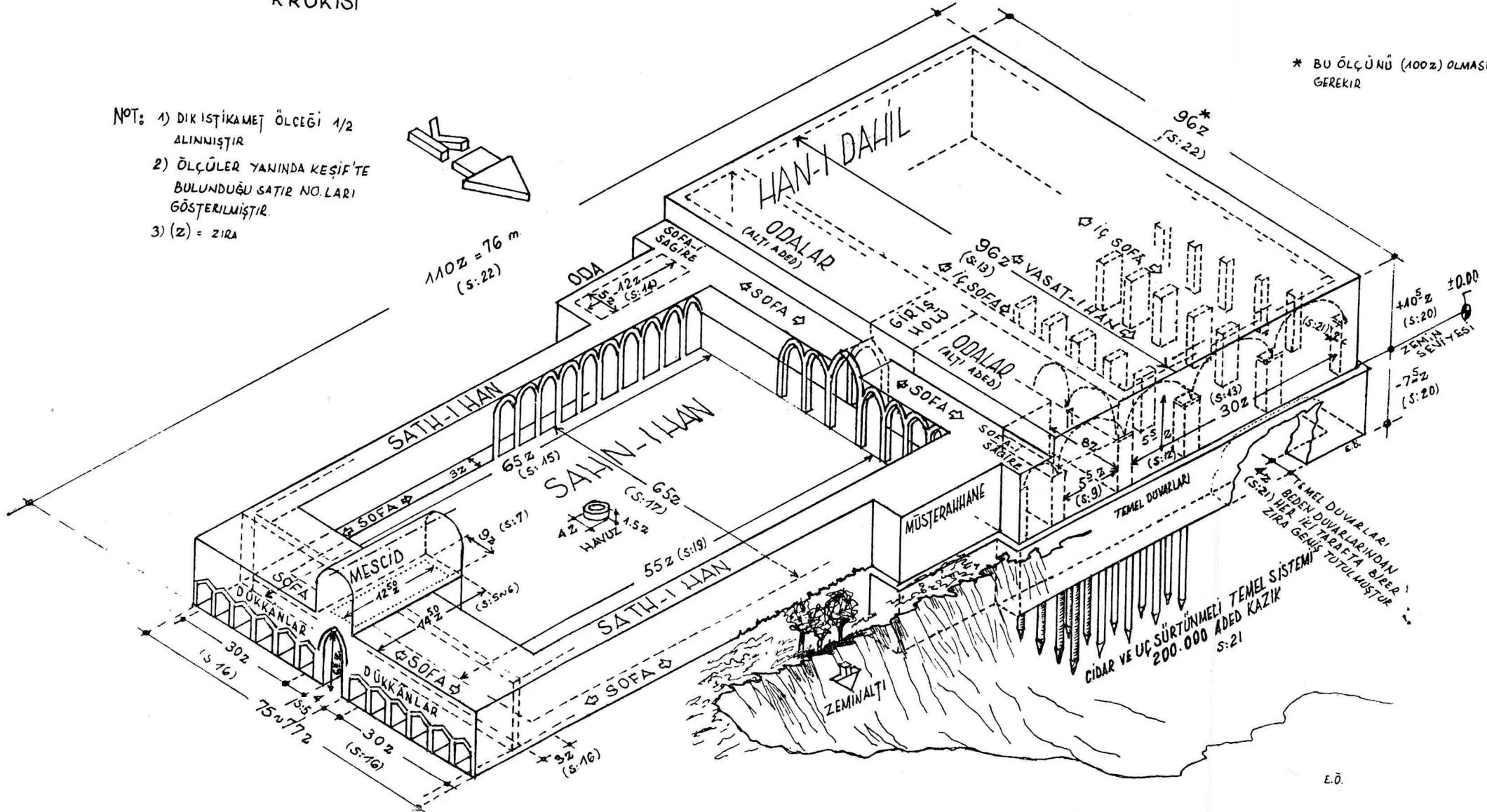
VI

- NOT: 1) DİK İSTİKAMET ÖLÇEĞİ 1/2
ALINMIŞTIR
2) ÖLÇÜLER YANINDA KEŞİF'TE
BULUNDUĞU SATIR NO. LARI
GÖSTERİLMİŞTİR.
3) (Z) = ZİRA

110Z = 76 m
(S: 22)

* BU ÖLÇÜNÜ (100Z) OLMASI
GEREKİR

tâbesi Cevrî'nin olup son beytinden çifte tarih çıkması ile meşhurdu ¹⁰¹ :

“ *Sâhib-i himmet silâhdâr ü vezîr*
Mustafa Paşa müşîr-i kâm-yâb,
Oldu sâ'î hayr-ı cârî etmeğe
Bundan özge olmaya rey-i şavâb
Bu sebîl ü çeşmeyi etdi binâ
N'ola olsa nâil-i ecr ü sevâb
İki tarih eyleyüp bir beyt ile
Kıldı her mısırânı Cevrî hesâb
Dil-güşâ ayn-ı hayât-ı can-fezâ (1046)
Menbâ-ı kevser sebîl-i âb-nâb ” 1046.

Tophâne'deki bu çeşme ve sebîl ile birlikte Silâhdar Mustafa Paşa'nın aynı tarihlerde Fındıklı'da da bir çeşme yaptırdığı ve 1636 senesinin son günlerinde yukarıda bahs olunan İbrahim Efendi'ye yeniden bu üç inşaat için 540.000 akça verdiği kaydolunmaktadır ¹⁰². Fındıklı'daki çeşmenin kitâbesi de Cevrî'nindir ¹⁰³ :

Sâhibü'd-devle silâhdar-u vezîr-i muhterem
Mustafa Paşa vu nikû-sîret ahmed-hisâl
Eyledi bu çeşme-i pâki mahallinde binâ
Oldu cârî âb-ı sâfî Kevser-i cennet misâl
Hayrını makbûl edüp Mevlâ hem ola dâimâ
Mazhar-ı lûtf-i cemâl ü lâıyk-ı câh-ı celâl
Feyz-i rabbânî ile Cevrî dedi tarihini
Ayn-ı Tesnîm ü musaffâ âb-ı dil-cûy ü zülâl ” 1046.

Paşa'nın Cihangir'de de bir çeşme yaptırdığı, 29 Aralık 1636 da bu iş için peşin olarak 150.000 akça ödediği tesbit olunmaktadır ¹⁰⁴. Bu çeşme Cihangir câmiinin yanında idi ¹⁰⁵. Onun Haliçte Aynalı-kavak'ta da bir çeşme yaptırdığı Mehmed Süreyyâ ¹⁰⁶ tarafından kayd olunmaktadır.

¹⁰¹ Cevrî, *Divân*, Üniversite Ktb., T. Y. 1275, 95a - b.

¹⁰² TSMA, D. 3194, 29 a.

¹⁰³ Cevrî, *Divân*, 95 b. Ayrıca bk. Cengiz Orhonlu, *Fındıklı semtinin tarihi hakkında bir araştırma*, *Tarih Dergisi*, VIII, 1955, 53.

¹⁰⁴ TSMA, D. 3164, 29 a.

¹⁰⁵ Hüseyin Ayyansarâyî, *aynı eser*, I, 35.

¹⁰⁶ *Aynı eser*, IV, 390.

Silâhdar Mustafa Paşa'nın İstanbul dışında da bir sebili ve iki çeşmesi vardır. Sebil (eski) Malatya'da idi ve buradaki yedi sebilden birisini teşkil ediyordu¹⁰⁷. Hâlen mevcut değildir. Çeşmelerden biri Kütahya'nın Elma-ağac köyünde inşa olunmuştu ve Osman Ağa vasıtası ile 14.10.1636'da bu iş için 20.000 akça gönderilmişti¹⁰⁸. Çeşmelerin ikincisi ise Manisa'nın Keçilü köyü¹⁰⁹'nde Saruhan livâsı mütesellimi Mahmud Ağa tarafından yaptırılarak Paşa'ya hediye edilenidir¹¹⁰. Bu husustaki Manisa kadısı İbrahim b. Halil'in hücceti "*evâil-i Zilhicce 1047 (16-25 Nisan 1638)*" tarihini taşımaktadır.

V. H a n l a r . Silâhdar Mustafa Paşa tarafından iki han yaptırıldığı bilinmektedir : Malatya'da ve Çerkeş'te. Bunlardan birincisi meşhurdur ve aşağıda incelenecektir. Çerkeş'teki hanın varlığından ise sadece Evliyâ Çelebi'deki şu kayıt dolayısı ile haberdarız : "... *Sultan Murad Han-ı râbî efendimizin musâhibi Silâhdar Mustafa Paşa burada (Çerkeş'te) yüz elli ocaklı, yüz adet dükkânlı bir han yaptırarak kasabayı mâmûr ettirmiştir. Lâkin ömrü vefâ etmediğinden kiremit örtülü kalmıştır*"¹¹¹. Hakkında başka malûmata rastlayamadığımız bu han muhtemelen Malatya'dakinden daha sonra, yani 1638-41 arasında yapılmış olmalıdır.

¹⁰⁷ Evliyâ Çelebi, *aynı eser*, IV, 11.

¹⁰⁸ TSMA, D. 3194, 26 b.

¹⁰⁹ Bu köyün ismine XVII. yüzyıl Manisa şer'iyye sicillerinde de rastlanır (bk. Çağatay Uluçay, *aynı eser*, 73-74).

¹¹⁰ "*Medine-i Mağnisa'ya tâbi Keçilü (كچلو) nâm karye medine-i İzmir yolu üzerinde olup on beş seneden mütecâviz tarîk-i âmda binâ olunan çeşmeden mürûr-ı eyyâmıla eser kalmayup bil-küllige münkati olmağla mürûr ve ubûr eden ebnâ-i sebîl ve karye-i mezbûre ahâlisi eyyâm-ı sayf ve şitâda çeşme-i mezbûreye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olunmağın medine-i mezbûre mâ-beğnlerinde olan çeşme-i mezkûrede su olmadığı zâhir olmağın bil-fiil livâ-i Saruhan mütesellimi olan ... Mahmud Ağa medine-i mezbûreye tâbi Uncu-boz (اونجى بوز) nâm karye ahâlisinin Eyne-gazi (اينه غازى) nâm yaylaklarında vâki hudâi câri olan suyun ayağından kadr-i kifâye su alup zikr olunan çeşmeye varınca su yolunu kendü ahz mâlinden ve atgeb menâlinden harâb olan çeşmeyi müceddeden binâ ve ihyâ ve tarîk-i âm üzerinde icrâ ettikten sonra mumâileyh Mahmud Ağa meclîs-i şer'-i hatîrû'l-lâzımı'l-tevkîre gelüp bâis-i rîfatimiz ve sebeb-i devletim ve velî-nimetim efendimiz sâhib-i devlet ve âli menzelet vezîr-i rûşen zamîr Mustafa Paşa ... hazretleri için teberrüen binâ edüp ... hibe ve temlik eyledim ...*" (TSMA, E. 524/54).

¹¹¹ Evliyâ Çelebi, *aynı eser*, II, 177.

VI. H a m a m . Malatya'da Alaca-kapu mahallesi'nde, kervansaray'ın kuzey-doğusunda idi. Hâlen yerine ev yapılmıştır. Evliyâ Çelebi'nin (eski) Malatya'nın yedi hamamından biri ve "*gayet müferrih* (ferahlaticı)"i olarak tanıttığı¹¹² bu hamamın inşaatı için 1639 senesi Mayısından itibaren Alaca-kapu'da bazı evlerin Silâhdar Mustafa Paşa nâmına satın alındığı¹¹³, bizzat inşaat masrafı olarak da daha 28.10.1639'da 4787,5 riyâli, 6 yük 43.430 akça harcandığı¹¹⁴, 21 Şubat 1640'da da bu hamamın kazanı için 3 kese akça masraf yapıldığı anlaşılmaktadır¹¹⁵. İnşaat muhtemelen aynı yıl içerisinde, 1640'da bitirilmiş olmalıdır.

III.

Eski Malatya'daki han

IV. Murad devrinde Anadolu'nun bazı yerlerinde ileri gelen devlet adamları tarafından büyük hanlar yaptırıldığı¹¹⁶, ayrıca 14.6.1636 (10 Muharrem 1046)'da da Tabanı-yassı Mehmed Paşa'nın sadâreti sırasında "*münasib olan mahallerde on yedi bâb yetmiş-seksener, yüzer katar deve alur ahûr ki, ortası açık, iki kapulu, üstü sârbân odaları ve kapu yanları arpa-saman anbarı olmak üzere, binâ için evâmîr*" gönderildiği bilinmektedir¹¹⁷. Muhtemelen Silâhdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan Doğu'ya giden yollar üzerinde çok önemli bir menzil olan (eski) Malatya'da yaptırdığı,

¹¹² Aynı yazar, *aynı eser*, IV, 12.

¹¹³ TSMA, E. 524/32, 33, 34, 37.

¹¹⁴ TSMA, E. 524/35.

¹¹⁵ TSMA, E. 524/36.

¹¹⁶ Bunlardan birisi vezîr-i âzam Bayram Paşa'nın 1638 baharında Çukurova'da Çakıt-suyu kenarında yaptırdığı han (BA, MAD 3443, 230; J. v. Hammer, *aynı eser*, IX, 243), diğeri de yine 1640 baharında vezîr-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın "*Sivas'tan iki konak beride Mehmed Paşa Hanı demekle mârûf*" yerde yaptırdığı handır (BA, MAD 3510, 60-61; Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I, İstila devirlerinin kolonizatör türk dervişleri ve zâviyeler, Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, 356).

¹¹⁷ Kâtip Çelebi, *aynı eser*, II, 184; J. v. Hammer, *aynı eser*, IX, 224. Bir müddet sonra Bayram Paşa'nın sadârete gelmesi üzerine bu tasavvurdan vaz geçilmiş de (aynı yazar, *aynı eser*, II, 186-187), Saruhan'da (BA, MÜD [Mühimme Defteri] 88, 132, 117), Artukabad'da, Niksar'da, Ankara'da (BA, MÜD 86, 77), Kayseri'de (BA, MÜD 86, 17) deve ahır inşâ olunmuştur. Ayrıca bk. Topçular kâtibi, *aynı eser*, 480 b.

yanındaki hamam ve dükkânlar ile beraber İstanbul'un Tophâne ve Fındıklı semtlerindeki sebil ve çeşmelerin su yollarının tamirine vakfettiği¹¹⁸ hanın yeri olarak bu mahallin seçilmesinde, o devirdeki Osmanlı - İran münasebetleri önemli bir rol oynamıştır.

I. Bir kısım inşaat masrafları. Hanın inşaatına 1636 senesi Mart'ında başlanmış olduğu, bu tarihlerde Silâhdar Mustafa Paşa tarafından inşaata mutemed tayin olunan Muslu Ağa'nın "*han yeri tevsi-içün*" Alaca-kapu mahallesi'nde oturan Mustafa Bey b. Husrev Çavuş isimli bir şahıstan 250 esedî kuruşa evini satın almasından anlaşılmaktadır¹¹⁹. 17 Temmuz 1636 (13 Safer 1046)'da İstanbul'da 130.000 kuruş karşılığı 100 kantar demir, 50 kantar kurşun alınarak Malatya'ya gönderilmiş, 7 Ağustos'ta da Muslu Ağa'ya 720.000 kuruş gönderilmiştir. Bu paraların yollanması için kiralanan atlara karşılık 2400 kuruş ödenmiş, paraları götüren Ömer Ağa'ya da 12.000 kuruş "*harçlık*" verilmiştir¹²⁰. Ertesi sene 19 Şubat 1637 (24 Ramazan 1046)'de Muslu Ağa'ya 1.980.000 kuruş, 5 Ağustos 1637'de 240.000, 10 Kasım 1637'de 480.000 kuruş gönderilmiştir¹²¹. Böylece hanın inşaatı için yapılan masraflardan tesbit edebildiklerimiz 3.564.650 kuruşa varmaktadır. Tabii bu bütün inşaat masrafları manasına gelmez.

II. "*Keşif*" sûreti. Hanın inşaatı 1637 yılı sonlarına doğru bitmiş, bu münasebetle Paşa'nın Malatya'daki inşaatı memur olan mutemedi Muslu Ağa Malatya mahkemesine giderek 18 Aralık 1637 (selh-i Receb 1047)'de "*inşasına memûr ve mutemedi olduğum hanın binâsı tamâm oldu. Üzerine cânib-i şer'iden varup keşf ve tahrîr ve gedime sûret-i keşf verilmesi matlûbumdur*" diye ricada bulunmuş, bunun üzerine de Malatya kadısı Abdülkadir b. Mahmud vâiz Sunullah Efendi, Malatya müftüsü Hacı Halil Efendi, Gerger kadısı Hasan Efendi, Gerger kethudâsı Osman Bey, Malatya muhassılı Mustafa Ağa, kethudâ-yeri Hüseyin Bey, hatib Molla Mehmed, zaîm Zeynel Bey, Dergâh-ı âlî yeniçerileri serdari Ahmed Beşe, zaîm Rıdvan Bey, Bezzâzistan kethudâsı Molla Hüsam, bevvâb-ı sultânî Hacı Ömer ve Halim Çelebi, nâib Seyyid Mehmed, bir kısım tüccar ve asker Malatya'lı muteber şahıslardan

¹¹⁸ BA. İbnülemin tasnifi-Evkaf, 4433.

¹¹⁹ TSMA, E. 524/28.

¹²⁰ TSMA, D. 3194, 26 a.

¹²¹ TSMA. D. 3194, 27 b - 30 b.

mürekkep bir bilir-kişi ile birlikte han'a giderek keşif yapmış, aşağıdaki belgeyi tanzim etmişlerdir:

1. Sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı mer'î ve mucceb-i tastîr-i hitâb-ı şer'î budur ki,

2. Vezîr-i rûşen-zamîr Silâhdâr Mustafa Paşa yesser'allahu mâ-yaşa hazretlerinin nefs-i Malatya (ملطية)'da binâsını ferman eyledikleri hân-ı cedîdin mutemedi olan Muslu Ağa zîde kadruhu bin kırk yedi Receb'inin

3. selhinde [18 Aralık 1637] mahkeme-i aliyyeye gelüp "inşasına memur ve mutemedi olduğum hanın binâsı tamâm oldu. Üzerine cânib-i şer'iden varup keşf ve tahrîr ve yedime sûret-i keşf verilmesi matlûbumdur" dedikte

4. zeyl-i kitâbda mastûrû'l-esâmî olan sıkât-ı muvahhidîn ile bu abd-i âciz hân-ı mezbûra varup bâb-ı hânın iki tarafında mükemmel kârgîr altışar kemer-dükkân binâ olunduğu müşâhede olunup ve hadîdden kapu

5. terkîb olunup yonma taştan kemer-i kapu ki, arzı dört bennâ zırâ¹²² ve aşağı eşikten yukarı eşiğe varınca irtifâi altı buçuk zırâ olup ve kapunun taşra eşîğinden mukâbelesinde olan kemere varınca on

6. dört buçuk zırâ olup ve kapunun dahilinde her cânibde birer oda olup kapunun şimal tarafında dıvar içinden kârgîr nerdübanla suûd olunup kapu üzerinde mescid binâ olunup mescide dâhil olmadan mukaddem

7. kapunun önünde bir kubbe olup ve mescidin dâhilinin tûlû on iki buçuk zırâ olup ve arzı dokuz zırâ olup ve yedi demirli penceresi olup mescidden sath-ı hâna kapu olup zikr olunan kapudan sath-ı

8. hândan¹²³ şimal tarafından nerdübanla nüzûl olunur. Bir kapu dahi ol kapudan nakz-ı vuzû edecek mahalle nâzil olup mahall-i mezbûrda beş bâb musterah-hâne mâ-i cârisî ile iki abdest alacak musluk dört lûlesi

¹²² Bir zırâ = 68,5 cm. Krş. W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, 58.

¹²³ "handan" yerine metin "hana" şeklinde tashih edilirse, mana tamamlanabilmekte ve "zikr olunan kapudan sath-ı hana, şimal tarafından, nerdübanla nüzûl olunur", yani merdivenle inilir, ifadesi hasıl olmaktadır. Bu keşfin bir süretinin de aynı tarihteki Malatya Şer'îyye Sicille-i'nde bulunması gerekirse de, Ma-

9. olup dâhil-i musterah bir kapu ol kapudan hân sahnına vülûc olunup mahall-i mezbûr kurbünde demir pencerele bir oda olup tûlû sekiz ve arzı beş buçuk zırâ olup dâhil-i odada altı dolap yeri ve bir ocak olup

10. ve mezbûr odaya muttasıl hân-ı dâhil kapusuna varıncaya değin birer demir pencereyi ve birer ocaklı beş oda dahi olup ve her iki oda mâbeyninde üçer at bağlayacak demir halka olup ve odalar mukâbelesinde olan

11. kemerler direğinde üçer demir halka olup ve hân-ı dâhilin kapusu beşer demir kuşaklı ceviz tahtasından olup demir kuşaklı kapunun irtifâi beş buçuk zırâ olup ve arzı altı zırâ ve üç rub^c zırâ olup

12. ve hân-ı dâhil yirmi direk üzere binâ olunup her direğin dâiresi yedi zırâ ile altı kırat olup ve zikr olunan direkler gonma taştan binâ olunmuştur ve direklerin irtifâi beş buçuk zırâ olup ve hân-ı

13. merkûmun dâhili tûlen doksan altı zırâ olup ve arzân otuz zırâ olup ve vasat-ı hâna ikişer at bağlanup ve sofalara birer kat at bağlanup ve hân-ı mezbûrun taraf-ı âhırinde dahi birer demir pencerele ve birer ocaklı

14. ve dörder dolaplı altı adet oda olup ve kible tarafında bir oda ocağı ile ve bir demir penceresi ile sekiz dolabı olup ve dört kameriyesi olup tûlû on iki ve arzı beş zırâ olup zikr olunan

15. odanın önünde bir sofa ocağı ile ve taraf-ı merkûmda bir tûlânî sofa olup arzı üç zırâ ve tûlû altmış beş zırâ olup ve on bir ocağı olup ve hânın kapusunun zahrına varınca bir tûlânî

16. sofa tûlû otuz ve arzı üç zırâ ve beş ocağı olup ve at bağlayacak altmış altı demir halkası olup mukâbelesinde olan kemer ile sofanın mâbeyni dörder zırâ olup ve yine bâb-ı hândan nakz-ı vuzû

17. edecek mahalle varıncaya-dek tûlen ve arzan minvâl-i meşrûh üzere olup hân-ı dâhilde yirmi dokuz ocak olup ve odalarda on üç ocak ve sofa-i sagirede bir ocak ve hânın üç tarafında olan

latya'ya ait şer'iyye sicilleri maalesef yoktur. Bazı eserlerde (bk. Midhat Sertoğlu, *Muhteva bakımından Başvökâlet Arşivi*, Ankara 1955, 85; Halit Ongan, *Ankara'nın 1 numaralı Şer'iye Sicili*, Ankara 1958, harita) Malatya'nın şer'iyye sicillerinin Adana'da olduğu haber verilmekte ise de, Adana müzesinde Malatya'nın bir kaç kazasına ait şer'iyye sicili olup şehrin kendisine ait olanlardan teki yoktur,

18. sofalarda otuz iki ocak olup cem'an dâhil ve hâriçte olan ocaklar kâmil yetmiş beş olup sahn-ı hân şimalden kibleye varınca ya-dek altmış beş zırâ olup ve garpten maşrık tarafına varınca sahn-ı hân

19. elli beş zırâ olup ve hânın sahnının dâiresinde ve iki kapuya muttasıl altmış adet kemer olup ve vasat-ı sahnda bir havz-ı mâ olup ve dâiresi on yedi zırâ ile altı parmak olup ve irtifâi bir buçuk zırâ olup

20. ve hâlen mâ dâhilinde câri olup ve hânın binâsının irtifâi ibtidâ-i temelden vech-i arza varınca yedi buçuk zırâ olup fevk-i arzdan divar müntehî olunca on buçuk zırâ olup ve arz-ı esas divar dört

21. zırâ olup vech-i arza varınca ve fevk-i arzdan arz-ı divar müntehî olunca iki zırâ olup ve temel-i hâna kabl-i vazû'l-ahcar iki yüz bin direkden evtâd dakk olunmuştur ve hânın divarının binasına hatil konulmuştur.

22. Ve tûl-i hân şarktan garba müntehî oluncaya-değîn yüz on zırâ olup ve kibleden şimâle varınca arzan doksan altışar zırâ olup ve cümle-i hânın hâric ve dâhili ve odaları kârgîr kemer olup ki, lisân-ı arabda kemere

23. kapu tabir olunur ve hânın dâiresi ve ayakları gonma taşdan olup ve zikr olunan hândan hâric şimal tarafında medine-i mezbûre hisarının Alaca-kapu demekle marûf üzerinde fevkânî ve tahtânî matbahı ile on dört

24. oda olup ve bir divân-hâne ve bir ayvânı olup ve divarına muttasıl bir sofalı ocaklı ve iki demir pencerele bir ahur ki, tûlen yirmi bir zırâ ve arzan dokuz buçuk zırâ olup zikr olunan ahurun kapusu

25. mabeyni ile sofası tûlen on dört zırâ olup ve arzan beş zırâ olup ve yine Alaca-kapu'ya muttasıl dört dükkân binâ olunup ve zahr-ı dükkânda havlu olup hancı için bir saman anbarı

26. ve bir kârgîr mahzen olup ve yine hân-ı cedîdin şark tarafından mukabelesinde bir bâb berber dükkânı ile beş bâb dükkân ile bir etmekçi furunu, anbarı ile ve dükkânı ile binâ olunup ve han-ı mezbûrun

27. kible tarafında bir miktar arz-ı hâliyesi olup tûlen elli zırâ olup ve arzan on üç zırâ olup minvâl-i meşruh üzere olunduğu

28. müşâhede olunmağın mâ-vâki mahzar-ı müsliminde ketb

olundu. *Hurrire fî selh-i şehri Recebü'l-mürecceb sene seb'a ve erbaîn ve elf.*

29. *Ş u h û d ü ' l - h â l*

30. *Sunullah Efendi* *Hacı Halil Efendi* *Hasan Efendi*
 el-vâiz *el-müfti be-Malatya* *el-kâdı be-Gerger*
- Es-seyyid Mansur bin* *Molla Mehmed* *Eş-şeyh Hüseyin bin*
 es-seyyid Ömer *el-hatîb* *eş-şeyh Osmân*
- Mustafa Ağa* *Hüseyin Bey* *Zeynel Bey* *Osman Bey*
Muhassıl-ı Malatya *kethudâ-yeri* *ez-zâim* *kethudâ-yı*
 hâlâ *Gerger*
31. *Ahmed Beşe serdâr-ı* *Ömer Beşe* *Dal Ali Bey* *Hüseyin*
 geniçerigân-ı dergâh-ı âlî *er-râcil* *el-cündî* *Bey el-cündî*
- Rıdvan Bey* *Nebî Bey* *Mehmed Bey* *Molla Hüsâm, kethudâ-yı*
 ez-zâim *el-cündî* *el-cündî* *bezzâzistân*
- Bekir Çelebi* *Hacı Seydi* *Abdülkâdir*
 et-tâcir *et-tâcir* *et-tâcir*
32. *Halîm Çelebi* *Ali Çelebi* *Hacı Bekir* *Hacı Hüsâm*
 bevvâb- sultânî *et-tâcir* *et-tâcir* *et-tâcir*
- Hacı Ömer* *Gedük Süleyman* *Şeyh Ahmed* *Şeyh Hasan*
bevvâb-ı sultânî *el-cündî* *Çelebi* *Bey-zâde*
 Ömer Çelebi
- Seyyid Mehmed* *Ve gayrihim mine'l-hâzırîn* ¹²⁴
 en-nâib

III. *Özellikleri.* Yukarıda tam metni verilen “keşf” -kısmen karışık bir ifade taşımakla beraber- bu hususta gerekli bilgiyi vermektedir. Buna göre, han A. Gabriel tarafından yapılan plâna genel olarak uymaktadır. Bununla beraber farklı noktaları da vardır. Plânın 1932 tarihlerinde hanın mevcut kısımlarının incelenmesi sonucu yapıldığı düşünülürse, bu kabil aksaklıklarını tabii karşılamak gerekir.

Hanın cephesinde yonma taştan yapılmış kemer -kapı'nın iki yanında altışar kârgir kemer-dükkân bulunmaktadır. Hanın ka-

pısı demirdendir, bunun iç taraflarında her iki yanda birer oda vardır. Bu giriş kısmının (vesikada kapu'nın) üst tarafında, duvar içindeki kârgir merdivenle çıkılan bir mescid bulunmaktadır. Bu mescid hâlen bulunmamakla beraber, yakın zamana kadar mevcudiyetini muhafaza etmiş olmalıdır ki, halk arasında “*altı yol, üstü câmi*” şeklinde hafızalarda yer etmiştir¹²⁵. Mescidden bir diğer merdivenle hanın sathına (zemin kata) inilmektedir ki, burada bulunan bir kapıdan da abdest bozacak (*nakz-ı vuzû*) kısma gidilir. Burada da, tarif edildiği üzere, içinde akarsuyu olan beş adet helâ (*musterah-hâne*), iki abdest alacak musluk vardır. İç-han (*dahil-i han*)'ın avluya bakan yüzünde de, kapının her iki tarafında altışar oda bulunmaktadır. Bunlardan en baştaki bir ocak ve altı dolap yerini, diğerleri birer ocağı havi idi. Ayrıca her odanın birer demir penceresi vardı. İç-han'ın kapısı “*beşer demir kuşaklı ceviz tahtasından*” şeklinde tarif olunmaktadır ki, hâlen bu kapı kuşakları ile birlikte, harap bir şekilde olmakla beraber yerinde durmaktadır.

Eskiden Hanın avlusu (*vasat-ı han*)'nda büyük bir su havuzu bulunmakta idi. Bu havuzun varlığından Eski Malatya sakinlerinden bazıları haberdardırlar.

Hanın haricinde kuzey tarafındaki Alaca-kapu civârında “*üzerinde fevkânî ve tahtânî matbahı ile on dört oda*”, “*bir divân-hâne*”, “*bir ayvan*”, kale duvarına bitişik “*bir sofalı ocaklı ve iki demir pencereci bir ahur*”, yine Alaca-kapu'ya bitişik “*dört dükkân*” vardı. Bu dükkânların arkasında bir avlu, “*hancı için bir saman anbarı ve bir kârgir mahzen*” bulunmakta idi. Hanın doğu cihetinin karşısında (mukabelesinde) ise, bir “*berber dükkânı*”, beş dükkân, anbarı ve dükkânı ile bir ekmekçi fırını, hanın güneyinde de bir miktar boş arazi vardı.

IV. Kitâbeler. Hâlen hana ait iki kitâbe mevcuttur. Bunlardan birisi eski “*dahil-i han*” denilen, handan bugüne intikal eden en sağlam kısım iç-han'ın kapısı üzerinde bulunanıdır. Bu kitâbe, merhum M. Zeki Oral tarafından okunmuş ve metni neşr edilmiş olmakla beraber¹²⁶, birinci mısraında eksikleri oldu-

¹²⁵ Beni bu tabirden haberdar eden, haa hakkında halktan tamamlayıcı malûmat almamı sağlayan kıymetli öğrencim Sadettin Doğandemir'e müteşekkirim.

¹²⁶ M. Zeki Oral, *aynı eser*, kitâbe 11.

ğu gibi, diğerlerinde de yanlış okunmuş kısımları vardır. Meşhûr şeyhülislâm Yahyâ Efendi¹²⁷'ye ait olan kitâbe şöyledir :

*"Hazret-i Sultan Murâd-ı dîn-penâh
Dâim olsun kâm-bahş ü kâmurân,
Mustafa Paşa silâhdâr-ı kerîm
Ol vezîr-i sâni-i Şâh-cihân,
Ol şeh gâzî-i âlî himmetin
Mazhar olsun lûtfuna her vakt ü ân,
Bâis oldu böyle bir hayr etmeğe
Etdüğü inâm ü lûtf-ı bî-kerân,
Devletinde etdi bu hânı bîna
Ola makbûl-i Hudâ-yı müste'an,
Dedi Yahyâ ana tarih-i temâm
Bârek'allah bî-bedel oldu bu hân¹²⁸" 1047.*

Hanın dış kapısı üzerinde bulunan kitâbe - ki, hâlen Alaca-kapu mescidinin ön tarafındaki avluda bulunmaktadır - Cevrî¹²⁹'nindir :

*"Sadr-ı ekrem Mustafa Paşa silâhdâr ü vezîr
Kim olur dünyaya resm-i lûtfu düstûr-ı l-amel
Bu muallâ menzili himmetle bünyâd eyledi
Hak budur, muhtâc idi bir böyle hana bu mahâl,
Dedi sükkân-ı felek Cevrî anın tarihini
Oldu bu hân-ı cedîd âramgâh-ı bî-bedel", 1047.*

Aşağıda tam metni verilen bir belgeden anlaşıldığına göre, iç kapıda şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye ait kitâbe, evvelce aynı yerde bulunmakta olan kitâbenin pervazları ile birlikte yerinden çıkartılmasından sonra, oraya konulmuştur. Muhtemelen evvelce aynı yerde bulunanı Cevrî'ye ait olanıdır, yerinden çıkarıldıktan sonra dış kapının üzerine konulmuştur. Evliyâ Çelebi de bu kitâbeyi görmüş olmalıdır, zirâ son tarih mısraını nakl eder¹³⁰. Vesika şöyledir :

¹²⁷ *Divân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, H. 974, 64 b.

¹²⁸ Kitâbenin çok silik olan fotoğrafından okuyarak yukarıda bahs edilen noksanların tamamlanmasına vesile olan ve diğer tarih manzumelerini de gözden geçiren arkadaşım As. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na müteşekkirim.

¹²⁹ Krş. *Divân*, Üniversite Kütüphanesi, T. Y. 1275, 96 b.

¹³⁰ Evliyâ Çelebi, *aynı eser*, IV, 11.

"Sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı mer'î ve mucceb-i tastîr-i hitâb-ı şer'î budur ki,

Mahmiyye-i Malatya'da bilfi'l muhassıl olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Mustafa Ağa'nın kethudâsı Zülfikâr Ağa mahfel-i şer'î hatîr lâzımü't-tevki'e hâzır ve izhâr-ı mâ-fi'z-zamîr edüp Haleb mimarbaşısı üstâd Mehmed'in oğlu üstâd Ebubekir yedlerle düstûr-i mükerrerem müşîr-i mufahham vezîr-i sâni-i muhterem Silâhdar Mustafa Paşa yesser'allahu mâ-yeşa hazretlerinin bundan akdem mahmiyye-i mezbûrede hasbeten li-llahi-l-alıyyü'l-azîm binâ eyledikleri hanın iç kapusu kemerinin üzerine vaz olunmak için tarih yazılmış bir kıt'a beyâz mermer taş pervazlarıyla sâlimen mâh-ı Rebiülâhîr'in yirmi ikinci günü [2 Eylûl 1638], hamîs günüdür, Malatya'ya dâhil olup mezbûr üstâd Ebubekir zikr olunan tarih yazılmış beyâz bir kıt'a mermer taş pervazlarıyla mâh-ı mezbûrun yirmi üçüncü günü, yeûm-i cumadır, nâzır olan Ebubekir Çelebi marifetiyle evvel vaz olunan tarih yazılmış mermer taş pervazlarıyla ihrâc olunup keçelenüp ve mühürlenüp bezzâzistana emânet vaz' ve hâlâ mezkûr üstâd Ebubekir yedile gelen tarih yazılmış beyaz mermer taş pervazlarıyla evvelkinin yerine vaz olunmak lâzımdır, taraf-ı şer'î şerîfden üzerine varulup kesf ve tahrîr olunması matlûbumdur, dedikte âyân-ı vilâyet ve nâzır Ebubekir Çelebi ve zeyl-i kitâbda mastûrû'l-esâmi olan müslümanlar ile zikr olunan hanın üzerine varılup iç kapusu kemerinin üzerinde sâbıkda vaz'olunan tarih yazılmış mermer taş pervazlarıyla ihraç ve keçelenüp ve mühürlenüp bezzâzistana emânet vaz olunup ve üstâd Ebubekir yediyle vâsıl olan bir kıt'a beyâz tarih yazılmış mermer taş pervazları ile evvelkinin yerine vaz olunmağın mezkûr Zülfikâr Ağa talebiyle bu vesîka-i enîka 'alâ mâ-hüve'l-hakika ketb ve terkîm olundu. Tahrîren fi'l-yeûmî's-sâdis ve'l-ışrîn min şehr-i Rebiülâhîr li-sene semâne ve erbaîn ve elf [6 Eylûl 1638].

Ş u h û d ü l - h â l

Fahrü'l-ulemâ

Müftî Efendi

Hatîb Mehmed
Efendi

ve Kadri Çelebi

Umdetü'l-vâzîn

Sunullah Efendi

Molla Seydî karındaşı
Bekir Çelebi

Perçemli-oğlu
Ali Çelebi

Kıdvetü'l-meşâyih

Hüseyin Efendi

Hacı Ümmet oğlu
Mehmed Çelebi

ve gayrihim
mine'l-hâzırın¹³¹

IV.

S O N U Ç

Silâhdar Mustafa Paşa Hanı Anadolu'daki selçuklu hanları ile karşılaştırılırsa plân bakımından onlardan farklı olduğu görülür¹³². Bununla beraber, hanın avlusuna açılan¹³³ esas ana kapının giriş kısmı üzerinde mescid bulunması, Anadolu'daki bazı selçuklu hanlarınınki ile benzerlik arz eder. Bilindiği üzere Anadolu'daki selçuklu hanlarında mescid ekseriyetle avluda bulunmakla beraber¹³⁴, Avanos yakınlarındaki Sarı-Han¹³⁵ da ve Konya'nın 20 km. kadar kuzeyinde bulunan Sadeddin Hanı¹³⁶ 'nda mescid ana-kapı girişi üzerindeki kısımda bulunmaktadır. Bu mescidlere avlunun iç kısmında bulunan merdivenlerle çıkılır. Denizli-Çivril arasında Goncalı mevkiindeki Akhan¹³⁷ 'da da mescid yine yukarıda soldadır.

Yukarıda sunulan -doğrudan doğruya Silâhdar Mustafa Paşa Hanı ile ilgili- belgeler hem bu hanın mimarî üslûbu hakkında, hem arşivlerimizin sanat tarihçileri için ne zengin malzemeye¹³⁸ sahip olduğu hususunda kâfi bir fikir vermiştir, zannederiz.

¹³² Krs. İsmet İlter, *Tarihî Türk Hanları*, Ankara 1969 (Kara yolları Genel Müdürlüğü yayını).

¹³³ İsmet İlter, *aynı eser*, 105'de Silâhdar Mustafa Paşa Hanı'nın avlusuz olarak gösterilişi dalgınlık eseri olsa gerektir.

¹³⁴ Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin 1961, I, 26.

¹³⁵ Tahsin Özgüç - Mahmut Akok, *Sarıhan, Belleten*, XX, 1956, 379 - 383, plân ve resimleri muhtevi.; K. Erdman, *aynı eser*, I, 134.

¹³⁶ Aynı yazar, *aynı eser*, I, 106.

¹³⁷ Aynı yazar, *aynı eser*, I, 71.

¹³⁸ Bu hususa evvelce de işaret edilmişti, bk. N. Göyünç, *XVI. yüzyılda ruûs ve önemi, Tarih Dergisi*, XVII, 1967, 31.

ESKİ MALATYA'DA SİLÂHDAR MUSTAFA PAŞA HANI'NIN RESTİTÜSYONU HAKKINDA

Erol Özbilgen

A) Hanın şimdiki durumu :

Han, mimarî fonksiyonuna uygun olacağı şekilde, Derme Suyu kenarında bulunan Eski Malatya hisarının Alaca - Kapu girişi ağzındadır. Tûlânî istikameti Doğu-Batı doğrultusundadır. Arzânî istikameti Güney-Kuzey yönünde olacak şekilde konumlanmıştır. İkamet mahalleri ve dükkânlar bu yönde tertiplenmişlerdir. Esas giriş kapısı Doğu tarafındadır.

Eski Han'dan bugün, han avlusuna açılan bu esas giriş kapısı yanındaki bir kaç dükkân ile giriş kapısının yıkıntı hâlindeki kemerlerinden biri ve iç han binası kalmıştır. İç han binası, sağlam kalmış kısımlarındaki simetri nazarı itibara alınarak restore edilmiştir. Bunun dışında, han avlusu revakları, giriş cephesindeki diğer dükkânlar, han avlusunun beden duvarları, giriş tonozu ¹, giriş tonozu üzerindeki mescid ², tonozun yanındaki odalar, müsterahhane ve simetriğindeki oda ³, han avlusu ortasındaki havuz ⁴ tamamen kaybolmuş ve hiçbir eser kalmamıştır.

B) Hanın inşası sırasında tatbik edilmiş olan plânın yeniden meydana getirilmesi (Restitüsyonu).

1. Bu mevzuda daha evvel yapılmış çalışmalar :

a) Eski Malatya'da Silâhdar Mustafa Paşa Hanı hakkında A. Gabriel'in « *Voyages archéologiques dans la Turquie Orientale* » (Paris, 1940) adlı eserinde bir plân ve plânın mimarî fonksiyonu

¹ Bu kısmın mevcudiyeti keşifte belirtilmiştir (satır 5-6).

² Bk. Keşif, s (Satır) 6.

³ Bk. Keşif, s. 6, 8, 14.

⁴ Bk. Keşif, s. 19.

ile inşaa tekniği hakkında tamamlayıcı bilgi verilmiştir. Bu plânda, bir rölöve anlamında olan iç han kısmı için verilmiş olan ölçüler sıhhatli ve uygundur. Fakat ileride inceleneyeği üzere, avlu kısmını çevreleyen dükkânlar, revaklar ilk tatbikat plânında olması gereken şekle uygun düşmemektedir.

b) Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün iç han kısmına ait rölövesi :

Bu rölöve, nisbeten sağlam kalmış olan iç han kısmına âit olmakla beraber rölövenin çizimi sırasında yıkılmış veya mevcut bulunmayan kısımlar ayrı bir çizim tekniği ile farklı olarak gösterilmiştir. Bu plânda, iç hanın giriş kapısı yanında bulunan oda üzerleri kubbe ile örtülü gösterilmiştir ki (tersim tekniği itibariyle) bu odaların üzerlerinin kubbe ile örtülü olması estetik yönünden uygun olmayacağı gibi mühendislik cihetinden de gerekli değildir. Çünkü, giriş kapısından itibaren sağlı sollu altıncı odalar geometrik olarak kare şeklinde değildirler. Bu itibarla bunların üzerleri kubbe ile örtülemezler. Halbuki beş odanın kubbe, altıncının ise tonoz olması mimarî görünüş olarak kubbe yapmak külfetini ihtiyar ettirecek bir (effet) hâsıl etmez. Esasen, bu altıncı oda, zikrolunan rölöve projesinde üzeri açık olarak bırakılmıştır. Halbuki, kapının her iki tarafında bulunan altışar oda ve kapı önündeki ferahlık (hole antişambr) üzeri bir tonozla geçilmiştir. Ancak, odaların ara duvarları üzerine istinat eden ve birinci tonozun asal eksenine (axe principal) dik istikamette bulunan yedi adet tonozla zikrolunan birinci tonozun kesişmesi ile, aşağıdan bakıldığında kubbeye çok benzeyen şekiller meydana gelmiştir. Fakat bunlar kubbe değil, yarı çapları farklı olan (uçtaki odalar) iki çift silindirin uzayda kesişmesinden hâsıl olan şekillerdir. (İç hanın üzerinin örtülmesinde de yine aynı inşaa tekniği kullanılmış olup buna dâir bir açıklama resmi verilmiştir :Bk. Levha V). Ayrıca keşifte ⁵ « sofa-i sagire » olarak belirtilen mahallin üstünün örtülüş şekli, gösterilen tonozun mesnetlendirilmesinde müşkilât hâsıl etmektedir. Herhalde bir çizim hatası olsa gerektir.

2. Keşif ve Han'dan günümüze kadar kalanlara istinad edilerek yapılan çalışma :

Handan günümüze kadar gelebilmiş ve yukarıda yer ve nitelikleri belirtilmiş olan kısımlar haricinde, hanın bugün toprak

⁵ Bu kısmın mevcudiyeti keşifte belirtilmiştir (s. 15, 17).

üstünde bulunmayan kısımları hakkında en doğru kaynak hiç şüphesiz ki bir fotokopisi de evvelki kısımda verilmiş olan han'a ait keşiftir. Bu keşifte verilmiş olan ölçüler şekil : IV de şematik olarak gösterilmiştir.

Keşif esas itibariyle büyük ve ayrı fonksiyonda olan mahallerin bir sayımı şeklinde tertiplenmiştir. Ölçülerde detaya inilmiştir. Had noktalar arasındaki azamî mesafeler belirtilmiş, plânın umumî şekli hakkında bilgi verilmemiştir. Meselâ : « *tûl-i hân... ve kıbleden şimâle varınca arzan doksan altışar zırâ olup* » denilmekte ve bu kadarla bırakılmaktadır. Halbuki hanın giriş cephesi ile arka cephesi tûlleri farklıdır. Bu özelliği belirtecek açık bir ifade keşfin hiç bir yerinde yoktur. Şüphesiz ki, keşfi çıkaranlar hanın mühim kısmının bu şekilde yeryüzünden silinebileceği ihtimalini hesaplamamış olacaktırlar. Keşif, meydana getirilmiş olan mimari eserin vüs'atini, hanı mahallinde bizzat görmemiş bir insana belirtmeğe yetecek nitelikte tanzim olunmuştur. Bazı kısa mesafeler üzerinde yapılmış olan ölçme hataları, bugün kalabilmiş olan kısımların mütalâası ile anlaşılabilir. Buna mukabil bâzı mesafeler için sıhhatli ölçüler verilmiştir. Buradan, keşif hey'etinin uzun mesafelerin ölçülerini bizzat inşaatı yapandan (mimar veya mutemed olacak) sormak suretiyle değerlendirdikleri anlaşılabilir. Kısa mesafeler mahallinde ölçülmüş veya bu gibi küçük mahallerin fazlalığı dolayısıyla bazıları yanlış intikal ettirilmiş olmalıdır.

Hanın giriş kapısının sağ ve sol taraflarında altışar adet dükkân mevcut olduğu keşifte belirtilmiştir ⁶. Giriş kapısı arkasında bulunan medhalin üzeri tonoz olmalıdır. Bu kapı üzerinde bir de mescid bulunduğu ve bu mescidin dahilen tûlünün on iki buçuk zira olduğu belirtilmiştir (s. 7). Giriş tonozunun derinliği ise 14,5 zıra (s. 5-6) olduğundan, mescidin tûlen giriş tonozu asal eksenini istikametinde inşa edilmiş olduğu anlaşılır. Esasen mescidin bu konumu, kible yönüne göre de en uzun safı temin eden durumdur (Bk: plânda şimal-cenup doğrultusu). Bu itibarla mescidin yerleştirilme şeklinin yukarıda izah edildiği gibi olması ihtimali cemaat tertibi yönünden en uygundur. Zira, mescidin uzun

⁶ A. Gabriell'in plânında biri her iki cihetten yüz alan köşe dükkân olmak üzere sekizer dükkân vardır.

istikametinin hanın cephe⁷ duvarına paralel olduğu düşünülecek olsa, kible doğrultusuna dik olan saf boyları kısa olacağı gibi, inşa tekniği bakımından mescidin beden duvarları giriş tonozu ve kapı yanlarındaki dükkân tonuzlarının üzerlerinde ve onların asal eksenlerine dik istikamette olmaları gibi bir mahzuru da vardır⁷. Bundan başka girişte her iki yanda bulunan merdivenler de cami içine düşmektedirler. Mescidin beden duvarları kalınlığı birer zırâdır. Mescide kapının iki yanında bulunan merdivenlerden çıkılıp inilmektedir. Bu merdivenlerle han avlusunu üç taraftan çevreleyen « sofa » denilen dehlizlerin (koridor, couloir) üzerleri olan « sath-ı han » a çıkılmaktadır.

Giriş kapısı dahilinde iki tarafta birer oda bulunmaktadır. Bu odalar simetri dolayısıyla girişin iki yanındaki odalar eb'a-dındadır. Keşifte bu mahallere dair bir ölçü verilmemektedir (s. 16). Bu odaların diğer yanlarında uzunluğu otuz zırâ ve genişliği üç zırâ olan ve beş ocağı ile at bağlayacak altmış altı demir halkası bulunan birer sofa bulunmaktadır (s. 16). Bu sofalar hanın giriş cephesine dik istikamette bulunan diğer iki avlu duvarlarına bitişik olan sofalarla nihayet bulmaktadır. Sözü edilen bu sofaların uzunlukları altmış beşer zırâ ve genişlikleri yine üçer zırâdır. On bir ocakları vardır. Böylece hanın giriş cephesi ile irtibatlı bütün mahaller sayılmış olmaktadır.

Giriş cephesinin uzunluğu hesaplanmak istendiği takdirde bu mahallerin cephe boyuna rastlayan boyutlarını toplamak gerekecektir. Bu takdirde, İki beden duvarı kalınlığı ikişer zırâdan dört zırâ (s. 21), dik istikamette olan sofa genişlikleri üçer zırâdan altı zırâ, cepheye paralel sofa uzunluğu otuzar zırâdan altmış zırâ, mescidin dahili genişliği dokuz zırâ, mescid beden duvarlarının istinad ettiği zemin kat duvarları ikişerden dört zırâdır. Yalnız burada birbirlerine dik olan sofaların uçları mütedahil durumda olduklarından keşifte verilen ölçülerde tekrarlanmışlardır. Bundan dolayı hesaptan altı zırâ düşmek gerekmektedir. Böylece, mescid beden duvarlarının iç yüzlerinin zemin kat duvarları ile aynı düzlemde veya dış yüzlerinin zemin kat duvarları ile aynı düzlemde olmalarına bağlı olarak giriş cephesi uzunluğu yetmiş beş veya

⁷ Yuvarlak (kavisli, müdevver) satırlar üzerinde bir düzlemin yerleştirilmesi, her kısmın ayrı tasman yapması gibi inşa'i zorlukları vardır.

yetmiş yedi zırâ olarak bulunur. Mescidin üzerinin de tonozla örtülü olması muhtemeldir. Çünkü boyutları dolayısıyla kubbe tatbik edilemez ⁸.

Han avlusunun kuzey ucunda müsterahhane bulunmaktadır. Bu mahallin konumunu (s. 9)'dan anlıyoruz: «*mahall-i mezkûr kur-bünde demir pencereci bir oda olup tûlû sekiz ve arzı beş buçuk zırâ olub*». Bu mahal iç hanın önündeki odalardan en kuzeyde olanıdır. Zira güney tarafının tarifine bilâhare geçilmiştir ⁹. Keşifte yerinin tesbitinde zorluk çekilmiş mahallerden biri bu müsterahhanedir. Buranın kat'î olarak konumunun tesbiti, hâlen mevcut bulunmayan giriş cephesi tûlünün tesbitinden sonra mümkün olmuştur.

Müsterahhanenin simetriginde bulunan bir mahal daha vardır (s. 14). Bu odanın önünde bulunduğu belirtilen (s. 15) hacim ileride (s. 17) «*sofa-i sagîre*» olarak isimlendirilmektedir. Buraya ait bir kısım hâlen mevcuttur ¹⁰. «*Hân-ı dâhil*» olarak ismi geçen iç han binasının eb'adı dahilen 30×96 zırâ olarak (s. 13)'de verilmiştir. Halbuki, daha ileride (s. 22)'de «*ve tûl-i hân şarktan garba mûntehî oluncaya - değîn yûz on zırâ olup ve kible den şimale varınca arzan doksan altışar zırâ olup*» denilmektedir. Burada bir hata yapılmış olduğu görülmüyor: hân-ı dâhil içten ve dıştan 96 zırâ olarak gösterilmiştir. Bu ölçüye duvar kalınlıkları olan iki defa iki zırâ ilâve (s. 21) edilirse 100 zırâ bulunmuş olur. Böylece hanın dıştan ekstrem noktaları (uç noktaları) arasındaki mesafeler 100 zırâ ve 110 zırâ olarak belirlenmiş olur. Bir zırâ karşılığı olarak 68,5 cm alınırsa ¹¹ aynı ölçülerin karşılığı olarak 68,5 m. ve 75,5 m. bulunur. Ölçme hataları çerçevesi içinde İslâm Ans. ve Gabriel'de verilen değerler bulunmuş olur.

Han avlusu ortasında çevresi (çemberi) onyedî zırâ ile altı parmak olan, irtifai bir buçuk zırâ olan ve tetkiki tarihinde içinde su bulunan bir de havuz bulunduğu (s. 19-20)'de zikrolunmaktadır. Havuz korkuluğu yüksekliği 1,0 m. civarında tutulmuştur ki normal

⁸ Birden fazla kubbe yapılması gerekir ki cepheden yalnız bir tanesi görüneceği için uygun olmaz.

⁹ Kuzey istikameti girişe göre sağda kalmaktadır. Hey'etin işe sağ taraftan başlaması devrin âdetlerine uygun bir metodoloji esasıdır.

¹⁰ Keşif'i tetkik etmemiş olanları 'şaşırtan hususlardan biridir. Hanın dik-dörtgen devam ettiği kanaatini uyandırmaktadır.

¹¹ Bazı tetkikçiler standart olarak 75,8 cm. almışlardır, hatalıdır.

olarak içine düşülme ihtimali düşünülmüş olmalıdır. Esasen psikolojik olarak da emniyet hissi veren yükseklik 0,9-1,0 m. dir. Bu ölçüden daha düşük tutulmuş olan bu nevi duvarlar ve korkuluklar gerisinde bulunana emniyet telkin edememektedir. Bu itibarla her ne kadar keşifte havuz'un derinliğinden bahsedilmemiş ise de bu derinliğin, yakından Derme suyu geçtiği de nazarı itibara alınır, yer altı su seviyesine kadar indiği düşünülebilir. Esasen ileride tatbik edilmiş olan temel sistemi de incelenirken bu yeraltı suyunun dikkate alınmış olduğu görülecektir.

«*Bab-ı hân*» tâbir edilmiş olan esas giriş kapısı (s. 5), demirden yapılmış olup, beşer demir kuşaklı ceviz tahtasından yapılmış olan «*hân-ı dâhil*» kapısından (s. 11) bir zırâ daha yüksek tutulmuştur.

Keşifte ölçülmüş olan ve bugün bulunmayan mahallerin yerlerinin tesbiti ile hanın ilk durumuna yakın bir plân tesbit edilmiş olmaktadır. Şüphesiz daha evvel aynı mevzu üzerinde çalışmış olanlar keşiften faydalanamamaları dolayısıyla hanın bugün mevcut iç han kısmı haricinde kalan kısımları için, giriş kapısı yanındaki dükkân kalıntılarından da istifade ederek tahminlerde bulunmuşlardır. Meselâ A. Gabriel'in vermiş olduğu plânda ¹² avlu etrafındaki duvarların dış kısımları dükkânlarla doldurulmuştur. Keşifte bu hususta bir bilgi verilmemektedir. Mescid, müsterahhane ve simetrigindeki oda görülmemektedir. Avlu etrafında sofa tâbir edilen koridorlar daha geniş tutulmuşlardır. Han bir dik dörtgen oturma alanı üzerinde gösterilmiştir. Halbuki, iki büyük dikdörtgen ile iki küçük dikdörtgenin birleşmelerinden meydana gelmiş bir şekli vardır (Bkz: Levha III). Küçük dikdörtgenler avlunun iki yanına bitişik olup biri müsterahhane diğeri eşdeğer hacimde bir odadır. Büyük dikdörtgenlerden biri «*sahn-ı hân*» denilen avlu ve müstemilâtı olan on iki adet dükkân, bir mescid, iki bekçi odası ile avluyu çevreleyen koridorlardır. Diğer dikdörtgen, «*hân-ı dâhil*» denilen bir koridor, ikisi diğerlerinden biraz daha büyük on iki oda, bir giriş antişambr'ı ile iki sıra halinde tanzim edilmiş yirmi adet sütundan meydana gelmiş kolonad'ı içine alan hanın iç kısmıdır. *Sath-ı han* tâbir olunan bir mahal daha zikredilmekte ise de bu yerin, sofaların üzerinde bulunan satıh olması gerektir.

¹² A. Gabriel, *aynı eser*, *aynı yer*.

C) Han'a ait yapılış (inşa'î) ve mimarlık özellikleri :

Portal cephenin ortasındadır. Hanın diğer kısımlarında, yukarıda zikredildiği gibi dekoratif taş işçiliği görülmemiş olduğundan, bu kısmın dışarıya çıkıntılı olmaması daha yakın bir ihtimaldir. Giriş kapısı sivri kemerlidir. Dükkân kapıları üzerindeki kemerler iki merkezli eşit yarıçaplı iki daire yayının kesişmesinden meydana gelmiş basık kemerlerdir. Bu kemerlerin tepe noktaları sivridir. Bu itibarla giriş kapısının sivri kemeri ile uyumsuzluk göstermezler.

Mescidin giriş tonozu üzerinde yapılmış olması ilgi çekicidir. Konya'nın doğusunda Sultan Han'ında olduğu gibi avlunun ortasında ¹³, yahut Ürgüb'ün kuzeyinde Sarıhan'da olduğu gibi ¹⁴ hân-ı dahil üzerinde bulunması kabil idi. Hanın bugün kalabilmiş kısımlarının tetkikinde ehemmiyetli bir taş işçiliği ile meydana getirilmiş süsleme yoktur. Mescidin kapı üzerine konulması ile mimarî kitle yönünden bir görünüş (intibâ, effet) verilmek istenmiş olması muhtemeldir.

Mescidin iç eb'adı ferah tutulmuştur ¹⁵. Kapısının üzeri kubbe lidir (s. 6-7). Kendi üzeri tonozla örtülü olması gereklidir.

Hân-ı dâhil uzunluğu istikametinde üç sıra tonozla geçilmiştir. Bunların dıştakileri eşit çaplı ve orta tonoz çapından daha küçüktürler. Bu sebeple orta tonozun asal eksenini dıştakilere nazaran daha yukarıda kalır. Bu ise çatı üzerinde iki istikamette meyil temin ederek akıntıyı sağlar (Bkz. Levha: V). İç tonozüzengi yüksekliği beş buçuk zırâ olan kolonlara istinat etmektedir. Kolon başları tezyin edilmemiştir. Ancak, kolon ile tonoz istinat ekseninin birleştiği yerde yastık taşı intibâında biri dikdörtgen diğeri çeyrek silindir kesitli iki çıkıntı yapılmıştır. Dış tonozlar beden duvarları içinde ankastre yarım kolonlara istinat etmektedirler. Bu yarım kolonlar beden duvarları için birer kontrfor durumundadırlar. Bacalar beden duvarları içine gizlenmiştir.

Temel duvarlarının genişlikleri dörder zırâ tutulmuştur (s. 21). Beden duvarları ikişer zırâ olduklarına göre, temel duvarları bunlara nazaran birer zırâ taşmış durumdadırlar. Böylece beden duvarlarından intikal eden yükün temel duvarların uç noktalarında

¹³ *Vakıflar Dergisi*, cilt : I, (1938) s. 7, ... (Ek fotoğraflar).

¹⁴ *Belleten*, cilt : XX, Sayı : 79 (Ankara, 1956), s. 379 ve ilâh

¹⁵ Sarıhan'daki mescid eb'adı 5 × 5 m2 dir.

cer gerilmeleri meydana getirmeleri önlediği gibi, daha geniş bir oturma yüzeyi sağlandığı için zemine intikal eden birim yüzey yükü azalmış olmaktadır. Temel duvarlarının derinliği 7,5 zırâ tutulmuştur. Hanın bulunduğu mıntaka Derme Suyuna yakındır. Dolayısıyla toprak aşınmış zemin (alüviyon)'dır. Esasen hanın civarı hâlen de bahçeliktir. Ayrıca, yeraltı su seviyesinin de yüksek olması ihtimali hiç olmazsa bâzı mevsimlerde vardır. Hanın ortasındaki kuyu - havuz da buna bir işarettir. Temel hafriyatı yapılırken sağlam zemine kadar inilmek istenmiştir. Çok ehemmiyetli olan bir husus da bu sağlam temel zemininin derinde olması dolayısıyla cidar ve uç sürtünmeli kazık sistemi kullanılmasıdır (s. 51). Keşifte ikiyüz bin kazık çakıldığından bahsedilmektedir. Bu suretle hem gevşek olan temel zemini sıkıştırılmış ve hem de cidar ve uç sürtünmelerinden istifade edilmek suretiyle günümüz mühendislik anlayışına gayet uygun bir temel inşaatı çalışması yapılmıştır. Aksi halde tamamen taş ve 68×76 m2 lik bir araziye kaplayacak kadar büyük bir inşaatı böyle bir zemine oturtmak uygun olmayacaktı.

Hân-ı dâhil kısmı yıkık duvarları onarılmış olup, yeniden restore edilme faaliyeti devam etmektedir. Yalnız, *hân-ı dâhil* kapısının sivri kemerlerine ait kilit taşı iki parçalıdır. Kemer tekniğine uygun olmayan bu husus herhalde eskiden intikal eden şekil değildir. Çünkü hanın inşası sırasında açıklıkların geçilmesinde kullanılan en mühim eleman olan kemer tekniği ileri idi ve ustası da şimdikine kıyasla boldu. Bu taş herhalde daha sonraki devirlerde yapılmış olan tamirler sırasında konulmuş olmalıdır. Bu münasebetle Albert Gabriel'in şu sözlerini hatırlamadan geçemeyeceğim : « ... esas gaye onu mimarî düşüncenin tarihî bir şahadeti hal ve şeklinde muhafaza etmektir, yoksa mazi içinde ebediyen yok olmuş bir şeyi ihya etmek isteyerek eseri canlı bir karikatür haline sokmak değildir »¹⁶.

EK) Hanın inşa edildiği XVII y.y. ikinci çeyreğinde Malatya'da kullanılan bir mimar zırânın metrik sisteme tahvili :

Yakın zamanlarda, bir çok salnamelerde de görüleceği gibi bir zırâ 75,8 cm. itibar olunmuştur. Daha evvelki devirlerde ölçü biriminin değişmezliği temin edilememiş olduğundan, keşfe

¹⁶ *Vakıflar Dergisi*, cilt : I. s. 12.

istinaden hanın plânı üzerinde çalışmadan evvel itibari zırâ ölçüsünü metrik olarak tesbit etmek gerekti.

Donelerde yapılması muhtemel hatalar şunlardır :

1 — Keşif heyetinin ölçme hataları :

- a) Doğrultu hatası : Bugün kullandığımız çelik metreler mevcut olmadığından, ölçü birimlerinin uç uca getirilmesindeki hata,
- b) Değerlendirme hatası : Plânda baş ve uç noktalarının tesbitinden doğan hatalar. Birbirini kesen sofalarda müşterek kısımların ölçülerde tekrarlanması gibi. Bu hata keşfi yapanların mimar olmamalarından doğmaktadır.
- c) Genel hatalar : Ölçüleri ters (invers) vermek, bir kısma ait ölçüyü diğer kısımda vermek gibi. Örnek olarak hân-ı dâhil iç ve dış ölçülerinin her ikisinin de doksan altı zırâ gösterilmesi söylenebilir.
- d) Mertebe hatası : Ölçü bir keşfin gerektireceği hassasiyette yapılmış, bir ölçü biriminin değerlendirilmesi gayesi ile yapılmamıştır.

2 — Mahallinde yeni yapılmış ölçülerdeki hatalar :

- a) Doğrultu hatası : Ölçülecek mahallin bazan bir ucu mevcut değildir. İkinci halde orta kısımlardan bâzi kalıntılar vardır. Burada hata daha ziyade binanın orijinal doğrultusunun tayinindedir.
- b) Mertebe hatası : Baş ve uç kısımlarının bâzan bulunmayışı, bulunanların zamanın tahribatına maruz kalışı hassasiyet mertebesini düşürmektedir.

Bu hataların bir kısmı sistematik olduklarından birbirlerini götürürler (ifna ederler). Ve neticeye muayyen bir mertebeden fazla tesir edemezler. Fakat, metodik olanlar iyi ayırd edilmezler ise hatalı neticelere götürürler (1-b, 1-c gibi).

Bu itibarla, uzun ölçülerin mimarın tatbik ölçülerinden alınmış olduğu kanaatinde olduğumuzdan, zırâ'nın bir mertebe tâyinini yapabilmek için dış ölçüleri esas aldık. Yalnız daha evvelce de zikretmiş olduğumuz gibi kısa kenar ölçüsünde genel hatalar sırasında belirttiğimiz bir hatayı da göz önüne aldık. Böylece

110 z. = 76 m. ve 100 z. = 68,3 m. denklemlerinden sırası ile 1 z. = 0,69 m. ve 1 z. = 0.683 m. bulunmuş olur.

Yaklaşıklık oranımız genel olarak yüzde bir mertebesinde kalacağından yukarıda bulduğumuz bu değerleri hanın diğer ölçüleri ile karşılaştıralım :

Hân-ı dâhil iç uzunluğu 96 z. = 65.8 m. denklemi ile ifade edilebilir. Buradan 1 z. = 0.685 m. bulunur.

Hân-ı dâhil önündeki odaların genişliği 5.5 z. = 3.75 m. dir. Buradan da 1 z. = 0.685 m. elde edilir.

Görüldüğü üzere 1637 senesi civarında Malatya'da kullanılan bennâ zırâmı yaklaşık olarak 68.5 cm. kabul etmek mümkündür. Bu kabulle yapılan çizimler de plânda aksak neticeler vermemiştir.